

16+

INTERNATIONAL CONFERENCE ON INNOVATION AND SUSTAINABILITY

SCIENTIFIC PUBLIC ORGANIZATION
"PROFESSIONAL SCIENCE"

USA, DETROIT

UDC 330-399
LBC 60

Editors

Natalya Krasnova | Managing director SPO “Professional science”

Yulia Kanaeva | Logistics Project Officer SPO “Professional science”

International Conference on Innovation and Sustainability, February 25th, 2022, USA, Detroit.
SPO “Professional science”, Lulu Inc., 2021, 49 p. / DOI 10.54092/9781458378941

ISBN 978-1-4583-7894-1

Presenters outline their work under the following main themes: education, equality and development, pedagogy, language and culture in education, principles of environmental health, physiology, economics, finance & accounting.

The conference is well attended by representatives from more than 5 universities with participation of higher education institutional policymakers, governmental bodies involved in innovating, deans and directors, educational innovators, university staff and umbrella organizations in higher education.

www.scipro.ru

UDC 330-399
LBC 60

ISBN 978-1-4583-7894-1

9 781458 378941

©

Article writers, 2022

©

Scientific public organization
“Professional science”, 2022

©

Publisher: Lulu, Inc., USA,

TABLE OF CONTENTS

SECTION 1. EDUCATION, EQUALITY AND DEVELOPMENT	4
PIVEN A.V. MENTORING IN THE SYSTEM OF CONCEPTS OF PEDAGOGICAL SCIENCE	4
SECTION 2. PEDAGOGY, LANGUAGE AND CULTURE IN EDUCATION	10
MURSAL A. OMARKULOVA B.A., BIZHANOVA A.A. POETICS OF KAZHYKUMAR SHABDANULY'S NOVEL "CRIME"	10
NURLYBAYEVA A.M., BUKHARBKOVA B.B., KOZHAGULOVA B.K. THE HISTORICAL WORKS OF ABISH KEKILBAYEV ARE AN ARTISTIC PROOF OF THE UNITY OF HUMAN HISTORY	22
ZAK A. CHARACTERISTICS OF PLANNING ACTIONS IN ELEMENTARY SCHOOL	29
SECTION 3. PHILOSOPHY OF LAW AND PSYCHOLOGY	37
MARTYNOVICH S. THE PHILOSOPHY OF SCIENCE AND PHILOSOPHY OF PSYCHOLOGY: HOW MUCH PHILOSOPHY IN THE PHILOSOPHY OF PSYCHOLOGY	37
SECTION 4. WORLD ECONOMY	42
RODIGINA N.J., MUSIKHIN V.I., MOLEVA S.V., ARZUMANOV I.A. EVALUATION OF THE EUROPEAN CLIMATE PROGRAMME.....	42

SECTION 1. EDUCATION, EQUALITY AND DEVELOPMENT

UDC 37.02

Piven A.V. Mentoring in the system of concepts of pedagogical science

Наставничество в системе понятий педагогической науки

Piven Anna Valentinovna,

Ph.D., Master's student

Pacific State University

Scientific supervisor:

Demidko E., Ph.D., Associate Professor of the Department of Pedagogy

Pacific State University

Пивень Анна Валентиновна,

кандидат экономических наук, магистрант

Тихоокеанского государственного университета

Научный руководитель:

Демидько Е.В., к.э.н., доцент кафедры «Педагогика»

Тихоокеанского государственного университета

Abstract. The article deals with mentoring as a phenomenon of transferring knowledge, experience and practical skills. The author presents an analysis of the definitions of the concept of "mentoring", presented in various scientific sources, and also presents its collective concept. In addition, the epistemology of the interpretation of the phenomenon of mentoring through the prism of sociological sciences is presented, as well as conclusions and conclusions based on the results of studying this issue.

Keywords: mentoring; mentor; mentoring; mentor; ward

Аннотация. В статье рассматривается наставничество как феномен передачи знаний, опыта и практических навыков. Автором проведен анализ определений понятия «наставничества», представленных в различных научных источниках, а также предложено его собирательное понимание. Кроме того, представлена эпистемология трактовки феномена наставничества через призму социологических наук, а также даны выводы и заключения по результатам изучения данной проблематики.

Ключевые слова: наставничество; наставник; менторство; ментор; подопечный

DOI 10.54092/9781458378941_4

Наставничество как феномен передачи знаний является одной из древних в истории человечества, уходит своими корнями в греческую мифологию, где одним из персонажей являлся Ментор (др.-греч. *Μέντωρ*) с острова Итака – сын Алкима и старый друг Одиссея, заботящийся о доме и хозяйстве, воспитывающий и дающий целостное (*холистическое*) образование Телемаху, сыну Одиссея, пока последний отбыл в Троию [7]. Сейчас это имя употребляется как нарицательное, в смысле наставника или руководителя, «ментора», при этом само слово «ментор» также греческого происхождения, где «мен» – тот, кто думает, а «tor» – суффикс, обозначающий принадлежность к мужскому полу [4].

Однозначно понятно одно – значения английского слова «mentor» и русского слова «наставник» схожи: наставник (от англ. *mentor*) – человек, имеющий большой опыт в какой-то

профессиональной области, которым он готов делиться с другими (от англ. *mentee* – подопечный) [3, с. 179].

Несмотря на глубокие корни единого устоявшегося термина для обозначения понятий «наставничество» и «наставник» не определено ни в одном отечественном законодательном акте. Однако, хотелось отметить, что 17 января 2022 года на площадке ФГУП «Информационное телеграфное агентство России (ИТАР-ТАСС)» состоялась онлайн пресс-конференция по теме развития института наставничества, где было предложено выдвинуть законодательную инициативу для депутатов Государственной думы, о закреплении определений «наставничество» и «наставник» в законодательных и нормативных актах Российской Федерации, что исключило бы разночтения и упорядочило понимание [10; 11].

На сегодняшний день в научной литературе имеется большое разнообразие определений понятия «наставничество», наиболее интересные из которых представлены в таблице 1.

Таблица 1

Определения понятия «наставничество»

Автор, источник	Определение
В.И. Даль [17] С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова [18]	Звание, должность, дело наставника, где наставник – учитель или воспитатель, руководитель
А.М. Прохоров [15, с. 855]	Форма коммунистического воспитания и профессиональной подготовки молодежи на производстве, в профессионально-технических училищах и т.д. передовыми опытными рабочими, мастерами, инженерно-техническими работниками (существовало с 30-х гг. XX в., но особенно распространилось в 70-х гг. XX в.)
Л. Рай [12, с. 84]	Самый важный и успешный метод, способствующий развитию человека – это планомерная работа по передаче навыков от начального к подчиненному, как институт обычно существующая в крупных компаниях. Возведенное директорами в ранг философии фирмы, оно становится инструментом воспитания подрастающих кадров
Дж.Г. Льюис [6, с. 73–110]	Система отношений и ряд процессов, когда один человек предлагает помощь, руководство, совет и поддержку другому, при этом наставник – человек, обладающий определенным опытом и знаниями, высоким уровнем коммуникации, стремящийся помочь своему подопечному приобрести опыт, необходимый и достаточный для овладения профессией
С.Я. Батышев [19, с. 8–10]	Педагогическая деятельность, в которой важной методологической проблемой является определение путей и средств формирования личности учащегося в духе общественных потребностей и идеалов, выявление влияния условий окружающей жизни и их особого воздействия на личность, при этом наставник – человек, обладающий
	опытом, готовый делиться своими знаниями с менее опытными людьми в обстановке взаимного доверия, поднимая дух ученика, делясь с ним своим энтузиазмом, посредством действий и работы, помогая реализовывать свой потенциал
А.Р. Масалимова [8, с. 20–31]	Форма обучения на рабочем месте, направленная на формирование корпоративных и развитие профессиональных компетенций молодых работников для преодоления информационных и ценностных барьеров в профессиональной деятельности и их социально-профессиональной адаптации, а также раскрытие потенциала молодых кадров с целью определения и сопровождения траекторий их индивидуального развития

Автор, источник	Определение
Н.В. Мельникова [9]	Система обучения персонала непосредственно на рабочем месте, при которой более опытный сотрудник передает свои знания, опыт и собственные технологии работы стажеру
Н. Сулейманова [16]	Способ передачи знаний, умений и навыков более опытным сотрудником менее опытному в определенной предметной области
Дж. Джой-Меттьюз [5, с. 58-79]	Существенная помощь персоналу, нуждающемуся в перспективном видении своих будущих возможностей
Б. Кей и Ш. Джордан-Эванс [2]	Метод развития персонала, основанный на взаимоотношениях, в которых более опытный и осведомленный сотрудник помогает в работе менее опытному или менее осведомленному сотруднику
Л.А. Далоз [1]	Неформальный процесс обмена знаниями, социальным опытом и психологическая поддержка, получаемая обучаемым в работе, карьере и профессиональном развитии
И.З. Ярыгиной и Н.Г. Кондрахиной [13]	Форма воспитания (шефства), профессиональной подготовки и адаптации молодых сотрудников в организации, предполагающая передачу опыта наставника и прививание культуры труда и корпоративных ценностей обучаемому

Опираясь на вышеприведенные определения дадим собирательное понятие термина «наставничество» – это система обучения, функционирующая преимущественно в производственной среде, направленная на развитие профессиональных и формирование корпоративных компетенций, а также раскрытие личностного потенциала работников предприятия.

Углубляясь в эпистемологию трактовки феномена наставничества необходимо отметить, что в социологических науках он изначально рассматривался в рамках теорий социального обмена, где основанием для моделирования наставничества выступили труды А. Гоффмана, который представлял обмен эмоциями как часть социального обмена, а Дж. Аллан рассматривал дружбу между наставником и наставляемым как отношения равенства, дающие не только практическую, но и эмоциональную поддержку, а также подтверждение идентичности [14]. Позднее Э. Гардинер продолжила развитие данной идеи до эффективности наставничества (*professional friendship relations*), ведь сформированная дружеская связь увязывается с широким кругом социальных и экономических факторов, обеспечивая интеграцию человека в сферу социального действия, то есть дружба – это ресурс не только для поддержки, но и для успешного управления деятельностью [14].

Таким образом, адепты теории социального обмена прямо указывали на то, что менторство как формы наставничества через инструменты работы с эмоциональным интеллектом наставляемых представляют последним возможность «социального лифта» в более высокие социальные группы. В этой связи наглядно акцентируется роль наставничества в формировании социальной структуры организации, где оно реализуется (например, на предприятии), за счет влияния на образовательно-квалификационные факторы и статусные компоненты личности, ее самость.

В русле социальных наук, не смотря на подробное рассмотрение закономерностей наставничества, остается остро дискуссионным вопрос соотношения целей развития

наставляемого через институт наставничества, как в профессиональном плане (передача опыта и навыков), так и в социально-культурном аспекте (привитие личностных характеристик и самооценности). В частности Р. Бенабу и Дж. Тирол приписывают наставничеству три функции: профессиональную, психосоциальную и политическую (или точка зрения власти), и утверждают, что наставники предоставляют своему подопечному доступ к скрытой информации и знакомят его с неформальными сторонами жизни той системы, где реализуется институт наставничества [9]. И. Ковалекси добавляет: «быть хорошим наставником значит предстать перед подопечным так, чтобы он смог понять, как следует себя вести, выглядеть должным образом и быть партнером» [9].

Однако, в последнее десятилетие переместился акцент с рассмотрения наставничества как полюса власти на его роль в формировании корпоративной культуры, то есть наставники обучают подопечных нормам поведения и передают знания о ценностях организации. По мнению С. Моррисона наставнику удастся эффективно передать язык, свойственный организации (неформальный и технический), ценности и традиции организации, ведь официальные каналы коммуникаций слишком неповоротливы, а наставники близкие к процессу принятия решений, могут оперативно и без потерь передать наставляемым их суть, способствуя успешному принятию ценностей организации» [9].

Таким образом, вопрос о роли института наставничества в формировании корпоративной культуры организаций, в которых он реализуется, оказывается непосредственно связанным не только с отношением к труду и его результатам, но и с проблемой лояльности персонала, что дает наставникам недооцененные возможности транслировать ценности рыночной экономики и приносить реальную социально-экономическую пользу организации.

Кроме того, в социальных науках активно обсуждался вопрос о различии требований к наставнику и контекстам наставничества. Осмысление и изучение оснований и закономерностей наставничества производилось (Дж. Хаскином и Л. Крадасом, в чьих работах наставник представал то как работающий с неблагополучными учениками [2], то как гид по дискурсу (*learning discourse guide*), то как человек, поддерживающий доминирующую в организации политику [1]. В частности, Дж. Хаскин назвал наставником «любого профессионала, чья роль заключалась в развитии включенности у подопечного за пределами классной комнаты», при этом особое место отводилось передаче ролевого поведения, формированию адекватной самооценки, профессиональной и личностной мотивации наставляемого. Ученый обращал внимание на возможность замещения наставником фигуры родителя в социализации опекаемого, и подчеркивал доверие, безоценочность, поддержку и партнерский характер отношений между им и наставником [2]. Л. Крадас расширила его подход и обратила внимание на роль наставничества в поддержании доминирующей в группе (организации или обществе) политики. В ее понимании

наставничество – диалектическое единство технологии власти (наставник – проводник властной политики, вносящий вклад в развитие функциональности и структурности системы, противостоящей персональности) и технологии развития разнообразия человеческих возможностей (социальное взаимодействие наставника и наставляемого играет решающую роль в развитии познания последнего) [1].

Таким образом, наставничество моделирует управление знаниями и ключевыми способностями сотрудников, которые обеспечивают конкурентные преимущества организациям на рынке, большая доля из которых представляет собой нематериальные интеллектуальные активы, существующие в виде неявных знаний, в том числе и сложившихся в ходе развития взаимоотношений между людьми в процессе труда. Поэтому попытки передачи таких неявных знаний (интеллектуальных активов) внутри организаций и между ними редко бывают успешны.

Следовательно, становится очевидным, что ресурсы развития системы наставничества требуют более глубокого изучения причин выбора системы наставничества в организации как определенного порядка обучения молодых специалистов, а также более детального рассмотрения функционала, применяемого в организации и типичных характеристик наставничества.

Библиографический список

1. Daloz L.A. Effective Teaching and Mentoring / L.A. Daloz. — San Francisco: Jossey Bass, 1986. — 296 p. URL: <https://archive.org/details/effectiveteachin00dalo> (accessed : 06.11.2021).
2. Kaye B. Love `Em or Lose `Em, Sixth Edition: Getting Good People to Stay / B. Kaye, S. Jordan-Evans. — 5th edition. — San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2005. — 308 p. URL: <https://archive.org/details/loveemorloseemge0003kaye> (accessed : 06.11.2021).
3. Англо-русский синонимичный словарь / колл. авт. под рук. А.И. Розенмана., Ю.Д. Апресяна. — М.: Рус. яз., 1979. — 544 с.
4. Брокгауз Ф.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. — СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1890–1907. [Электронный ресурс]. URL: <https://rus-brokgauz-efron.slovaronline.com> (дата обращения: 12.02.2022).
5. Джой-Меттьюз, Дж. Развитие человеческих ресурсов = Human resource development / Дж. Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Сюрте; пер. с англ. Р.Л. Ткачука. — 3-е изд. — М.: Эксмо, 2006. — 432 с.
6. Льюис Дж.Г. История философии в жизнеописаниях / Дж.Г. Льюис; пер. с послед. англ. изд. В. Чуйков. — СПб.: Типография Дома призрения малолетних бедных, 1892. — Т. 2. — 375 с.

7. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей / Ф. Любкер; под ред. Й. Геффкена, Э. Цибарта. — Тойбнер, 1914 [Электронный ресурс]. URL: <https://rus-clasic-antiquities.slovaronline.com> (дата обращения: 12.02.2022).
8. Масалимова А.Р. Корпоративная подготовка наставников / А.Р. Масалимова. — Казань: Печать-Сервис XXI век, 2013. — 183 с.
9. Мельникова Н.В. Наставничество: метод обучения персонала / Н.В. Мельникова // УралБизнесОбразование [Электронный ресурс]. URL: <https://hr-portal.ru/article/nastavnichestvo-metod-obucheniya-personala> (дата обращения: 13.02.2022).
10. Об узаконивании понятий «наставник» и «наставничество» / Официальный сайт ГБПОУ БРПК, раздел «Актуальное» [Электронный ресурс]. URL: <http://brpcrb.ru/site/pub?id=4475> (дата обращения: 13.02.2022).
11. Обсуждение введения единого стандарта наставничества / Официальный сайт ГБПОУ БРПК, раздел «Актуальное» [Электронный ресурс]. URL: <http://brpcrb.ru/site/pub?id=4474> (дата обращения: 13.02.2022).
12. Рай Л. Развитие навыков эффективного общения / Л. Рай; пер. с англ. В. Германова. — М.: Правда, 2002. — С. 288.
13. Словарь финансово-экономических терминов / под ред. И.З. Ярыгиной, Н.Г. Кондрахиной. — М.: Финансовый университет, 2012. — 172 с. ISBN 978-5-7942-0846-7.
14. Смирнова Л.В. Наставничество как важная составляющая системы профессионального обучения. Боевое искусство & трансляция корпоративной идеологии / Л.В. Смирнова // Корпоративные университеты. — 2018. — № 15. — С. 18–30.
15. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров.; 4-е изд., испр. и доп. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — 1632 с.
16. Сулейманова Н. Как сделать наставничество эффективным / Н.В. Мельникова // Кадровик. Кадровый менеджмент (управление персоналом). — 2012. — № 9 [Электронный ресурс]. URL: <https://hr-portal.ru/article/kak-sdelat-nastavnichestvo-effektivnym> (дата обращения: 13.02.2022).
17. Толковый словарь живого великорусского языка / сост. В.И. Даль // Gufo.me: словари и энциклопедии [Электронный ресурс]. URL: <https://gufo.me/dict/dal> (дата обращения: 13.02.2022).
18. Толковый словарь русского языка / сост. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова // Gufo.me: словари и энциклопедии [Электронный ресурс]. URL: <https://gufo.me/dict/ozhegov> (дата обращения: 13.02.2022).
19. Управление наставничеством: метод. рекомендации / разработ. А.С. Батышев // Всесоюз. науч.-метод. центр проф.-техн. обучения молодежи. — М.: ВНИИ Госпрофобра СССР, 1983 (вып. дан. 1984). — 85 с.

SECTION 2. PEDAGOGY, LANGUAGE AND CULTURE IN EDUCATION

UDC 37

**Mursal A. Omarkulova B.A., Bizhanova A.A. Poetics of Kazhykumar Shabdanuly's
novel "crime"**

Қажықұмар Шабданұлының «Қылмыс» романының поэтикасы

Mursal Akerim

PhD student of 3-course at Abay Kazakh National Pedagogical University
Kazakhstan, Almaty

Omarkulova Bibigul Auezkaliyevna

senior teacher, master of philology
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Bizhanova Ainur Alibekovna

senior teacher of English and Russian languages
Master of Pedagogical sciences, PhD student at Al-Farabi Kazakh National University
Caspian University, Kazakhstan, Almaty
Мүрсәл Әйкерім

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 3 курс PhD докторанты
Қазақстан, Алматы

Омарқұлова Бибігүл Әуезқалиқызы

аға оқытушы, филология ғылымдарының магистрі

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
Бижанова Айнұр Әлібекқызы

ағылшын және орыс тілдерінің аға оқытушысы

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың педагогика ғылымдарының магистрі, PhD докторанты
Каспий университеті, Қазақстан, Алматы

Abstract. The article deals with the poetic skills, compositional features and plot of the six-volume novel "Crime" by the classic writer of Kazakh literature in China Kazhykumar Shabdanuly. In addition, the image and behavior of the characters encountered in the work are considered. Information about the life and works of the writer. The novel's closeness to historical truth is proved by historical facts. According to the peculiarities and nature of the category of time and space, the traditions and way of life of the people of that epoch are described. The work reveals the moods and thoughts of the people depicted in the novel. On the basis of the application of different methods and approaches to the study of poetics in the theory of literary criticism, the harmonious use of artistic means in the work of the writer and the thematic and ideological features of the novel "Crime" are scientifically determined. In the article, all the events raised by the author to describe the epoch in which he lived, to the completeness of the implementation of the idea, raise issues of global significance, not only of one dynasty, or one tribe, or even one country. It turned out that the study of Kazakh literature abroad and its introduction into scientific circulation is a major issue. The main value of the work is its depiction of historical events and personalities. This novel has a high artistic, stylistic, thematic and ideological character in the Kazakh literature. The results of the study proved through the author's novel that the idea reveals the horrific crimes of the Soviet era and the period of political repression in China.

Keywords: Kazakh literature abroad, Kazakh literature in China, Xinjiang, the Three Regions Revolution, the literature of the new era, the government of Qing Dynasty, the Golden Legend of the Kazakhs.

Аннотация. Мақалада Қытайдағы Қазақ әдебиетінің классик жазушысы Қажықұмар Шабданұлының алты томдық «Қылмыс» романының сөз қолдану шеберлігі, композициялық ерекшелігі, сюжеті поэтикалық тұрғыдан талқыланады. Сонымен қатар, шығармада кездесетін кейіпкерлердің образы, мінез-құлқы қарастырылады. Жазушының өмірі мен шығармалары жайында мағлұмат беріледі. Романның тарихи шындыққа жақындығы тарихи деректерге сүйене отырып дәлелденеді. Уақыт пен кеңістік категориясының ерекшелігі мен табиғатына сәйкес, сол дәуірге тән халықтың дәстүрі мен өмір салты сипатталады. Жұмыста романда бейнеленген адамдардың көңіл-күйі мен ойлары ашылады. Әдебиеттану теориясы бойынша поэтиканы зерттеудің әртүрлі әдістері мен тәсілдерін қолдану негізінде жазушы шығармасында көркемдік құралдарды үйлесімді қолдануы және «Қылмыс» романының тақырыптық-идеялық ерекшелігін ғылыми тұрғыда айқындалады. Мақалада идеяны іске асырудың толықтығына автордың өзі өмір сүрген дәуірді сипаттау арқылы көтерілген барлық оқиғалар бір әулеттің, немесе бір рудың, тіпті бір елдің ғана емес бүкіл әлемдік деңгейдегі мәселелер көтерілген. Шетелдегі қазақ әдебиетін зерттеп, ғылыми айналымға енгізу кезек күттірмейтін ірі мәселе екендігі айқындалды. Шығарманың басты құндылығы оның тарихи оқиғалар мен тұлғаларды бейнелеуінде.. Бұл роман қазақ әдебиетінде өзіндік шоқтығы биік, көркемдік, стильдік, тақырыптық-идеялық сипатымен ерекшеленеді. Зерттеу қортындысы жазушы романы арқылы идея жағынан кеңестік дәуірмен Қытай еліндегі саяси қуғын-сүргін кезеңдерінің жан түршігерлік қылмысын ашатыны дәлелденді.

Кілт сөздер: Шетелдегі қазақ әдебиеті, Қытайдағы қазақ әдебиеті, Шыңжаң, Үш аймақ төңкерісі, жаңа дәуір әдебиеті, Шың Шысай үкіметі, Қазақтың алтын аңызы.

DOI 10.54092/9781458378941_10

Кіріспе. Қазақ әдебиетінің аса үлкен бір арнасы – шетелдегі қазақтар әдебиеті. Мақаламызға арқау болып отырған тақырыпты толыққанды зерделеу үшін шетел қазақтары әдебиетінің ішіндегі аса ауқымды бір арна саналатын Шыңжаң (Қытай) қазақ әдебиеті туралы тоқтала кеткеніміз дұрыс. Қытай қазақтарынан шыққан қарымды қаламгерлердің бірі – Орзанбай Егеубаев өзінің «Қытайдағы қазақ әдебиеті, өнері және баспасөзі» атты көлемді мақаласында арғы беттегі әдебиет өкілдерінің өткен-кеткенін былай баяндайды:

Қытайдағы қазақ әдебиеті қорында қазіргі уақытта 100-ден астам роман, 600 хикаят, 900-дей өлеңдер жинағы, 150-ге жуық әдеби-сын кітаптары бар (О. Егеубаев, 2012). Жазушы О. Егеубаев атап отырғандай, Қытайдағы қазақтардың әдебиетшілері аса мол рухани байлықты қазақ қазынасына қосқаны белгілі. Қазақ әдебиетінің сол бір үлкен арнасы дәуірлер және жанрлар бойынша зерттеліп, зерделене беруі тиіс.

Қазақ халқының жеке мемлекет болып қалыптасуында қоғамдық әлеуметтік оқиғалардың және оны көркем әдебиет туындысымен бүгінгі ұрпаққа танытуда эпикалық шығармалардың орны ерекше. Осы орайда тілімізге тиек болып отырған Қытайдағы Қазақ әдебиетінің негізін салушы, бірегей тұлға Қажықұмар Шабданұлы. Оның жазған шығармасы алты томдық «Қылмыс» романы. Онда Қазақтың жүз жылға жуық кезеңіндегі тағдырын көзіңнен жас, жүрегіңнен қан ағызып суреттейді. 1968 жылдың басында басталып отыз жылдан астам уақыт жазылған бұл туынды- Қазақ әдебиетіне, Қазақ руханиятына қосылған

сүбелі шығарма. Мақаламыздың негізгі зерттеу объектісіне айналуының сыры онда Қазақ даласына кеңес үкіметінің орнауынан басталып, өткен ғасырдың жирмасыншы жылдарындағы Голощекинның қолдан жасаған ашаршылығы. 30-40 жылдардағы Шығыс Түркістандағы қым-қуыт саяси жағдайлар, Үш аймақ көтерілісі. 50- жылдардағы Қытай коммунистерінің шығыс түркістанды бойсұндыруы және ондағы қоғамдық әлеуметтік саяси өзгерістер және 60-70 жылдардағы кеңес одағының ыдырауы мен қазақстанның тәуелсіздік алған жылдарына дейін қамтылды. Бұл романда тұтас бір Қазақ деген этнографиялық этностың тарихы жатыр. Жұмбаққа толы тағдыры бар, бір басына көп сыр бүккен, өршіл мінезді, ұлттық дүние танымын саудаға салмайтын, алған бетінен қайтпайтын, асқақ рухын ешкімге тапсатпайтын, өзінің қиыншылыққа толы тағдырын қасқайып қарсы алған жазушының бұл романы жат елдегі Қазақ халқының басынан өткерген тағдыры мен тұрмыстары айқын баяндалған.

Бұл шығарманың басты ерекшелігі қазақ әдебиеті тарихындағы тұсауы түрмеде кесілген түрме туындысы. Бұны жазушы Қ.Жұмаділовтің сөзімен дәлелдесек:

Шыңжандағы қазақ әдебиетінің өзгеге ұқсамайтын бір ерекшелігі бар. Мұнда «түрмеде туған әдебиет» деп атауға келетін шығармалардың тұтас бір шоғыры бар. Алғашқы түрмеде туынды жазған -Таңжарық ақын. Ол Үрімжі түрмесінде жеті жыл қамауда отырған. Таңжарық Жолдыұлы өз шығармашылығының жетпіс пайызын қапаста отырып жазыпты. Арада жарты ғасыр өткенде оның дәстүрін Қажығұмар Шабданұлы жалғастырды. Таңжарық ақынның өлеңдерін камерада бірге жатқандар жаттап алып, халыққа жеткізіп отырған. Ал қарасөзден тұратын романдар циклін тілдей қағаздарға ұсақтап жазып, біртіндеп сыртқа шығару оңай шару емес екені анық (Қ.Шабданұлы, 2009:4). Шығармада көтерілген барлық оқиғалар бір әулеттің, немесе бір рудың, тіпті бір елдің ғана емес бүкіл әлемдік деңгейдегі мәселелер көтерілген. Мұның өзі шығарманың құндылығының өте жоғары екендігін көрсетеді. Шығарма авторы өз отбасының тағдырын суреттеу арқылы бүтін бір елдің зиялыларының тағдырын және бүкіл елдің тағдырымен ұштастыра суреттейді.

Жұмаділовтың «тас түрмені жарып шыққан тарлан сөз» деген беташарында жазған «мың бір түн» халық ертегілерінің жинағы «қылмыста» басым стилистикалық әсер етеді деген пікірін бағалаймын. Жұмаділовтың тұманды болып көрінетін тұжырымы Шабданұлы мен оның «тергеушісі» арасындағы диалогты білдіретін мерзімді үзілістердің айналасында қалыптаса бастаған кезде айқын болады. Әңгімедегі бұл үзілістер «Мың бір түн» құрылымына келеді. Екі шығармада да авторлар «ішкі тарихтың» соңы мен «сыртқы тарихтың» басталуын нақты анықтайды. Сонымен қатар баяндаушы мен тыңдаушылар арасында қысқа диалогтарды енгізеді, бұл сыртқы оқиғаға қайта оралуды білдіреді (Irwin 1994:3). Автор әңгімедегі

үзілістерді «О, құдіретті тергеушім, өтірік қоссам тас төбемнен ұыңыз» немесе «құдіретті тергеушім» сияқты ресми сәлемдесумен ашады, содан кейін өзін-өзі қорлау, алдыңғы эпизод туралы ойлау және кінәні саркастикалық мойындау кездеседі:

Құдіретті «тергеушім», басқа үлкен буржилар бір рет қана конфескеленгенде біз осылай екі рет конфескеленген, асқан зор буржуй болғанбыз. Бұл қылмысымызды қандай нар көтерер? (Қ.Шабданұлы, 2009:90). Бұнда «қылмыстың» риторикалық әсері Шабданұлының конфессиялық және өмірбаяндық әңгімелермен алмастыруға мүмкіндік береді. Мұндай құрылым оқырманға екі түрлі әсер береді. Өмірбаяндық баяндау «қылмыстық өмір» туралы мойындау екенін еске салады және авторға өзінің қамалуының абсурдтығын, қазақ қоғамының депрессиялық сипатын және өзі өмір сүретін тоталитарлық қоғамның екіжүзділігін ашуға мүмкіндік береді. Сыртқы әңгімесінде Шабданұлы өмірбаяндық ішкі тарихтың эпизодтарын қайта түсіндіреді, күлкілі «қылмыстық» өткенді ойлап табады және мойындайды. Алайда «Мың бір түннің» қазақ әдебиетіне әсері «қылмысқа» дейін басталды. Билал Қуаныш өзінің «Қытай казактары арасында кең таралған дастандар» атты мақаласында Шыңжаңдағы казактар негізінен ауызша эпостарының арқасында қазақ әдебиетіндегі осы халық ертегілерінің орталық орнын қалай сақтап қалғаны туралы әңгімелейді. Қазақ әдебиетіндегі халық ертегілері негізінен ауызша эпостар арқылы өзінің бастапқы сюжеттерінің көп бөлігін сақтап қалса да, салыстырмалы түрде оқшауланып дамыды және Шыңжаңдағы казактар ғасырлар бойы моральдық нұсқаулық ретінде қызмет ету үшін өзгертті. Большевиктік төңкеріске дейін ондаған жылдар бойы қазанда алты рет жарық көрген «Нұрғұзар» осындай эпостың мысалы болып табылады. Бұл шығармада «Мың бір түннің» тарихы жазылған. Ішінде көптеген ескі эпикалық және фантастикалық сюжеттер мен мотивтер бар. (Қ.Билал, 2013).

Романның құрлысы. Қажығұмар Шабданұлының 6 томдық «Қылмыс» романы - жанры жағынан мемуар, яғни ғұмырнамалық роман. Шығармадағы оқиғалар басты кейіпкер Биғабыл арқылы өрбиді. Биғабыл - Қажығұмардың өзі. Шығарма жеке адамның тағдырын бүкіл ұлттың тағдырымен аастыра отырып, қилы заман қырсықтарын қылыш жүзіндей жарқыратып көрсетеді. Шығармадағы кейіпкерлердің басым көпшілігі - өмірде болған адамдар. Тек аттары өзгертіліп алынған. Кейбір белгілі тарихи тұлғалардың аттары ғана өзгеріссіз, өз қалпында берілген. Жазушының романында суреттелетін әке-шешесі, аға-бауыр, қарындастарының барлығы да - өмірде болған адамдар. Шабдан әулеті шығармада «Жаппар әулеті» деп аталынады. Жазушы өз романында көзі шалып, көңілі тартқан тақырыптың бәрін сыпыра жазып, сипай қамшылай бермейді. Шығармадағы барлық құбылыс бас кейіпкер Биғабылдың көкірек көзінен, ой елегінен өтіп отырады. Сондықтан да, романның сюжеті мен композициясы да айтарлықтай ерекшеліктерге толы. Мәселен, «Қылмыс» романының

тартымдылығы, оқиғаларының орналасуы, оқырманды түрлі әсерлі сезімдерге жетелеп қызықтыруы басым. Онда ешқандай бүгіп, жасырып қалу жоқ. Әр нәрсенің бастаған әр оқиғаның бүге-шігесіне дейін жете баяндаған. Жоғарыда «Қылмыс» романын тарихи мемуарлық романға жатады дедік. Ал, тарихи романдардың басым көпшілігі белгілі бір тарихи оқиғаға байланысты өмір шындығын суреттейтіндігі анық. Сол сияқты «Қылмыс» романы да бастан аяқ тек өмір шындығын суреттеумен ерекшеленеді. Мәселен, романның бірінші жолы «Құдіретті тергеушім, зәредей өтірік айтсам, тас төбемнен ұрыңыз», – деп басталады. Яғни, еш қоспасыз тек шындықты баяндайтындығы романның басынан-ақ белгілі болып тұр. Бұдан әрі қарай шығармадағы оқиғалар күнделікті өмір шындығын суреттеу арқылы бірінен соң бірі жалғасып, тізбектеліп кете береді.

Романының басты идеясы дүниеде бодандықтан өткен қорлық жоқ. Бодан елді теріше илеп үйренген отаршылдар үшін сенің бүкіл тірлігің – қылмыс. Тіпті сенің жер басып, қалқайып жүргеніңнің өзі – қылмыс. Дәл сол себептен де, ел болам десең, ең алдымен бодандықтан, отансыздықтан, тәуелділіктен құтыл! Қорыта айтсақ, «Қылмыс» романының басты идеясы – Тәуелсіздік идеясы! (Ә.Меңдеке, 2008). Бабаларымыз сан ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздікті автор өз шығармасының басты идеясына айналдыра отырып, оны көркем тіл арқылы шебер суреттейді. Ондағы өмір шындығын ашына жазып, оқырманның жүрегіне жол табады. Автордың қылмыс мотиві оның өмірі туралы әңгіме өрбіген сайын, бесінші және алтыншы томдарда ғана емес, сонымен қатар оның отбасы мен балалық шағы туралы бөлімдерде де басты тақырыпқа айналады. Бірінші томның бірінші тарауы Шабданұлы мен оның тергеушісі арасындағы диалогтарда бірнеше мысалдарды келтірдім, бұнда авторды өзінің қылмысы туралы жазуға мәжбүр еткенін айтады. Бұл Шабданұлының күнделікті репертуарының бір бөлігі болып табылады:

— Жаздың ба? — деп арс ете түсті.

— Нені айтасыз, тергеушім?! — деп сыпай ғана қарсы сұрау қойдым.

— Нені?!.. қылмысыңды деймін!.. Ойлан, толық жаз деп тапсырмап па едім мен саған!.. Құйрығыңа етік тұмсығы тимесе ұмыта қалатын неме екенсің, ә, сен!

— Жоқ, ұмытқан жоқ, тергеушім, өмір бақи ұмытпаймын да. Бірақ алдыңғы күнгімен он алты рет жаздым ғой, жасырып қалған ештеңе жоқ.

«Ештеңе жоқ?», көзіңе саусағымды тығып тұрып, тауып беремін мен саған. Үстіңе күніне қанша мәселе түсіп жатқанын білмейсің, ә, сен! (Қ. Шабданұлы, 2009:7-8).

Бас тергеуші осылай сақылдағанда, құдық аузынан төне қарап тұрған қолшоқпарлары шақылдап-шаңқылдап қоя береді:

- Ит басыңды шаншып тұрып жаздырамыз!
- Ішек-қарныңды суырып аламыз!
- Тіліңді кесіп тастап сөйлетеміз.
- Мен саған айтып қояйын, — деп бас тергеуші сөзін жалғастырды.
- Қылмысыңның бір пайызын да тапсырмадың сен әлі, қылаяғы өзіңнің қап-қара өмірбаяныңды жасырып жатырсың! Кері төңкерісші тобындағы реакционермен тарихи байланысың туралы ләм демедің! Бұларды жасырған сен жауыз, нақтылы қылмысыңды қалай жасырмассың! Бірақ қанша жасырғаныңмен сыбайластарың әшкерелеп болды! Мен саған айтып қояйын, ендігі сенің тірі құтылу жолың біреу ғана. Ол өз қолыңмен толық жазып тапсыру ғана. Тіршілік керек пе өзіңе?! (Қ. Шабданұлы, 2009:8). Бұл тақырып Шабданұлы өмірбаяндық әңгімесіндегі оқиға туралы ой жүгірткен кезде әңгіме үзілістерінде де кездеседі. Кейбір жағдайларда бұл монологтар туа біткен қылмыс идеясының абсурдтығы мен ирониясын көрсетеді:
«Тергеушімім», сіз қырсықтардың қылмыстыны қалай табатынына оншалық назар аудармаған сияқтысыз. Бұл жайыңызды сіздің қылмысты тергеп табамын деп көп шұқшиятыныңыздан байқаймын. Сізге менің жөн үйретерлік титтей де құқығым жоқ. Бірақ сіздің бұл әдісіңізден мен де көп қиналдым. Сондықтан, айықпа бұйырмасаңыз, қылмысты тез мойындау жайлы кеңес бергім келеді: қырсық сізбен кәсіптес әулие ғой. Қырсықты құдай тағала іске салады да, сізді үкімет іске салады. Парықтарыңыз сол ғана. Былайша айтқанда сіздің сиынар піріңіз қырсық болуға тиісті. Себебі, ол такрихтан бері барлық сорлы «сойқандардың» қылмысын мойнына артып, жазалап келе жатқан, өте тәжірибелі әулие. Оның тергеу тәжірибесі — ауыл-қыстақ, көше үстінен бір-бір рет ұшып өту ғана. Сонда нағыз қылмыстының өзі бадырайып, көзге көрініп кетеді. Өйткені, нақтылы қылмыстыда қорған-пана, қолдап қорғаушы деген болмайды. Тергеуші аспаннан төніп келе жатқанда қылмыстының өзі жасырынар жер таба алмай, алаң-ашықта мен мұңдалап тұра қалады. Сіздің пікіріңіз Айсапа, Нұрсапа, Күмісжан сияқты қылмыстыларды дәл осы әдіспен тауып ала қойды ғой. Әйтпесе бүкіл ауылда бұдан да басқа адамдар аз ба еді. Әсіресе, жерін жеп, жасарын жасап болған кәрілер де көп емес пе еді. Ал, аналардың талассыз, жалаңаш қылмыстылар екенін білісімен, оларды сөзге келтірмей мойындатып, мәңгілік түрмесіне ала жөнелмеді ме! Сөзге келсе, бұлардың қайсысы оңайлықпен жан бере қоймақ (Қ.Шабданұлы, 2009: 25).

Бұл шығарманың тағы бір ерекшелігі - роман бірінші жақта баяндалады. Бірінші жақта алты томдық еңбек жазу - кез-келгенге бұйырмайтын сыбаға және азапты жұмыс. Әр бөлімнің, әр тараудың соңына нүкте қоярда автор тыңдаушысын «мақтамен бауыздайды». Тыңдаушысы - әрине, «құдіретті тергеуші». Романды араб жазуы үлгісіндегі төте жазудан кириллицаға түсіріп, баспаға әзірлеген Қабдеш Жұмаділов: «...Жазушы бұл шығармада тек өмір жолын баяндап қана қоймайды. Көп томды кесек шығарма жарты ғасырға созылған тұтас дәуірді қамтиды. Романның алғашқы тарауларында өткен ғасырдың 30-жылдарындағы Қазақстан өмірінің ащы шындығы бар. 1925 жылы Аягөздің Таңсық даласында дүниеге келген жазушы 1932 жылы жеті жасында ашаршылыққа ұшыраған елмен бірге Шәуешекке өтеді. Кейінгі тарауларда жат жердегі босқындар тірлігі, олардың Қытай еліне бірте-бірте қалай сіңгені әңгіме болады. Келесі кітаптарда Шыңжаңдағы ұлт-азаттық күрес, реформалар мен төңкерістер, қожайын ауысқанымен мән-мағынасы өзгермеген өкіметтер көз алдыңыздан тізбектеліп өтіп жатады. Біз осының бәрімен автордың екінші «мені», бас кейіпкер Биғабылдың басынан кешкендері арқылы танысамыз...» дейді кітапқа жазған алғысөзінде (Қ.Жұмаділов, 1996). «Қылмыс» романы негізінен бірінші жақта баяндалған болсада, кейде Шабданұлы басқа кейіпкерлерге өз ойын білдіруге мүмкіндік беру үшін сюжеттен толығымен шеттетіледі. Көптеген жағдайларда бұл көріністер кішігірім кейіпкерлер арасындағы диалог түрінде болады. Осындай жағдайлардың бірінде ұйғыр студенті Қытай тарихы туралы лекциясынан кейін қытай мұғалімімен кездеседі:

Курыстың соңғы кезеңіндегі бір күні лектор сұрау қоюды қузай түскенде біздің сабақтастар күбірлесе жөнелді, лекцияларының бір-біріне қарама-қарсы осы екі «логикасы» туралы күбірлесіп едік, естіп отырған бір ұйғыр сабақтас, орнына қол көтере түрегелді:

-Жұнхуа ұлты деген ханзу ұлты ма?- деп сұрады ол лектордан.

-Ханзу- Жұңхуа ұлыттарының бірі, ең негізгісі деп лектор бас бармағын шошайтқанда Ұйғыр сабақтас одан басқа төрт саусағын жая қойды:

- Мына төртеуі өгей ме?

-Өгей емес, ... айттым ғой, олар да Жұңхуаның өз балалары, естімедің бе?

- Жұңхуа ұлтының тарихтағы ең қаралы екі дәуірі моңғол мен манжу билеген дәуірлер екенін бар лекцияңызда сөйледіңіз... әкесінің құрған мемлекетін үлкен ұлы билеседе, екіншісі яки үшіншісі, төртінші ұлы билеседе бола береді, әйтеуір бәрі Жұңхуаның өз балалары екен, мұрагерлік етіпті, өзге бір мемлекет басып алмаған көрінеді. Ендеше ол дәуірлер

тарихымыздың құлдық беттері болып есептелінетіні несі? Мен осыны түсінбедім (Қ. Шабданұлы, 2009:354).

Романның кейіпкерлері. Әдебиеттің объектісінің предметі адам образы арқылы ғана көркем жинақтау дәрежесіне көтеріле алады. Шығарманы бір зәулім үй десек, кейіпкерлер бейнесі. Сол үйді құраған кірпіші сияқты. Сондықтан, кейіпкерлер образы шығармада өте маңызды орын алады. Кейіпкерлердің образдарын шебер суреттеу арқылы автор өмірде болған шынайы шындықты бейнелейді. Қ.Жұмаділов әр кейіпкердің мінездемесін, харектрін тамаша ашып көрсеткен деп санайды. Себебі, Қажығұмар қазақтың байларын ажуаламаған нақты өмірді бояусыз көркемдеген. Аштық болған сол дәуірдегі әлеуметтік мазмұнды немесе әлеуметтік қарама-қарсы топты, бай мен кедей арасындағы тартысқа апармаған. Керісінше, шығарманы тәпештеп оқып отырсаңыз надан мен білімді, өз пайдасын ойлаған орайшыл жандар мен аңқауда момын адамдар немесе Советтік тәрбиеге беріліп, дүрмекке ілескен имансыздар мен қолындағы малынан айырылсада құдайға шүкір деп, бір уыс бидайді бөліп жеген ізгі ниетті адамдар арасындағы тартысқа ұқсайды. Роман сонымен құнды,себебі өнерді идеялогияға айналдырған жағдайда халық қоғамдық санасының шынайы тарихын жазып шығу мүмкін емес.

Қ.Шабданұлы роман басталған жерден кейіпкерлерді атын атап, түсін түстеп тізе бермейді. Олардың жақсылығын, жамандығын жіпке тізгендей ашып көрсетпейді. Қайта оқиға барысында өздерінің іс-әрекеті, психологиясы барысында ашылып отырады. Адамды таң қалдыратыны жазушы Қажығұмар Шабданұлы кітапты көп оқып, ізденетіндей көп уақыты болған жоқ. Ол оқитындай үйінде сүре толы кітаптар болмады. Үрімжіде оқу барысында немесе қызмет үстінде шетел-әдебиетімен танысты, және елімізден сол жерге жете алған кітаптарды оқыған деген жорамал айтады жолдастары. Бірақ, осындай керемет шығарманы жазу үшін жеткілікті әдебиет пе. Қ.Жұмаділовтің айтуынша анасы арқылы шығыс әдебиетін сусындаған дейді. Әрине, жазушыға әрдайым кітап оқу керек дегенді де айттып, жазушының қабілетіне осылайша таңғалысын білдіріп (Ж.Дәдебаев, 1991). Алты томдық роман тұтас бір ғасырдан артық дәуірді қамтиды. Сондай-ақ әр түрлі кейіпкерлерге толы, әртүрлі тосыннан туылып отыратын оқиғалармен қат-қабат кейіпкерлер шоғырына толы. Әрине, шындықтың бәрін айтып кете алмаспыз, романды оқып отырыш әділетсіздікке шырқыраймыз,шырқырап отырып өшігіміз.

Біз жазушының кейіпкерлердің жақсылығын, жамандығын жіпке тізгендей айтып көрсете салмайды деген себебіміз, қазақ романдарының басын оқысаң, аяғы түсінікті болатын немесе оқыған жерде анау мынандай кейіпкер, мынау анандай кейіпкер деп құлағынан ұстап көрсетіп береді.Ал, Қажекең одан дін аман. Бұнда бір мемлекеттің, тұтас бір

қазақ деген этнографиялық этностың тарихы жатыр. Биғабыл бастан-аяқ күрделі де, ғажайып ортада жасап келеді. Сондықтан ол араласқан адамдар және өзі жасаған ортада сондай ғажап.

Романдағы бас кейіпкер Биғабыл яғни, автордың өзі. Қыр мұрынды, орта бойлы, өткір көзді, келбетті кісі еді. Биғабылдың ішкі жан дүниесі арқылы тарихи оқиғаларды автор тамаша сомдаған. Тек бастан өткен, көзбен көрген оқиғаларды баяндаған. Биғабыл роман барысындағы тұтас кеңістікті көзімен қөреді. Романдағы тартыстың ішінде жүреді. Тартыстың куәгері болған кездегі нәзік жүрегі соның бәрін сезеді. Араласар дәрмені жоқ, сәби жүрегімен жауап қайтарады. Сол кездегі қазақтардан тәркілеу, бір-біріне айдап салу саясаты қазақтың күлін көкке ұшырып, бордай тоздырды. Биғабыл тарихи тұлға. Маңайындағы тарихи оқиға, тарихи адамдарды бал жинаған арадай сұрыптап белгілі деңгейде көтерген. Романның көркемдік сипаты да өз алдына автор суреткерлігі де басым, бірақ, тарихи фактіге сүйенген. Кез-келген кейіпкерлермен оқиғаларды шұбырта бермеген. Солардың өзіне қажетті дегендерін өмір шындығының өшпес айнасы ретінде пайдаланған. Оған өң берген, қажетіне қарай құлпытта суреттеген.

Шығармадағы Жаппар немесе автордың әкесі —қазақы нар тұлғалы азамат. Ол байдың тұқымы. Алайда, уақыт өте келе кедей отбасына айналады. Жаппар тағдырға бас ұрмаған, тағдырды өзі жасайтын адам. Алғашқы әйелі Күмісжан өмірден өткенде ол өзіне екінші жартысын іздеуге атануы, өз болашақ өміріне бей-жай қарамайтындығын, Мадиянды айтырып барғанда оған бермейтіндігін білседе алып қашуы, өз дегеніне жеткізеді. Ал оның өзіндік ұлтық-демократтық ойы кеңес үкіметі орыстарды қазақ жеріне қоныстандырады, дінді жоққа шығады дегенде, совет үкіметі кедейшіл болғанды жақсы көрсе, неге қазақ кедейлерінің ойымен санаспайды деген орынды сауал қояды. Сабырлы азамат екендігі Ілдайдың Биғабылдың әңгімесін өтірік сылтауратып, көшіңдер деп бұйырғанда, баласына ештене демей жай ғана қалжыңдап, ертеңгі күнге сеніммен қарайтынның көреміз Ақтай, Санатпайларды тізгіндеу барысында Жаппардың образы тіпті де керемет ашылады. Олар Жанжүкен есімді келіншекті шырғалайды. Арлы келіншек күйеуім бар деп қорқытады. Ақтай, Санатпайлар күйеуінің өгізін ұрлап апарып бір сайдың ішіне тығып тастайды да, күйеуі өгіз іздеп кеткен орайды пайдаланып әйелге пышақ кезеп, әбден қорқытады. Егер айтқанымызға көнбесең күйеуіңді және балаңды өлтіреміз дейді. оны үйіне қамап қойған жерінен Биғабыл көріп қояды. Өмірі сол маңайға жолай алмайтын Биғабылды құдай айдап барады және іздеп келген күйеуін дүрелеп соғады. Биғабылдан осы жайында естіп, Жаппар араласады. Соңында, Байжұрқа мен Жаппар елді жинап, солардың алдына келіп жүгіндіреді. Тірсектерін қиып тастасақ қайтеді дейді. Ел ақылдаса келіп, құран ұстатып, ант етсін дегенге келеді.

Гүлжан шорт мінезді, ашушаң, қотиындау әйел. Бірақ шығармада оның ешқандай сәлекет әрекеті айтылмайды. Балаларға да сондай қатаң, дегенмен балаларды сенен туған, менен туған деп алалап отырмайды. Отбасы тұрмысының жапасына төзімді, көмпістің өзі.

Шығармада жазушы Мәдиянды қазақ әйелдерінің образы ретінде тамаша сомдайды. Бұл автордың анасы, момын молданың қызы. Оның мінезінің байсалдылығы, үлкендердің алдынан кесе-көлденең өтпейтіндігі, тіпті керек болса туысқан, ата-енелерге күң болуға даяр тұратын кішіпейілділігі оқырман көңілінен шығып өз орнын тауып жатады. Ол жаңа түскен келін. Сондықтан оны бірден өте момын деп түсінуі мүмкін. Рас ол өте момын да көмпіс. Бірақ қоғамның ашты жақтауы ашыла бастаған соң зейін харектрі бірте-бірте ашыла түседі. Шиеленіскен оқиға желісі оны күресшендік ер адамға бергісіз батыр әйелге айналдырады. Кейбір шығармаларда кейіпкерлердің харектріне, психологиясына терең бойлап, өмір шындығын ашып көрсетеді. Ал, біздің баяндаушымыз суреттелген жағдайларды ешбір зерделеп, зерттеп жатпай, оқиға желісінің оқырман өзін ізін еліктіріп әкетінін мойындауымыз керек.

Романның тілі - керемет көркем, тартымды бірақ, автор сөзді суреттеп шұбалаңқы қылып бірнеше құрмалас сөйлеммен бермейді. Психологиялық көңіл-күйді немесе белгілі бір образды ашу үшін қысқа да нұсқа қылып суреттеген. Тілі көркем дегенге шығарманы түсініксіз деп ұғуға болмайды. Шығарма ешқандай интеллектуалдық ойдан аулақ, оны барлық адамдерлік түсінетіндей ойға қонымды, жүрекке жылы тиеді. Тілі көркем де өткір болғанмен төтенше қарапайым қолданған, троптың түрлері құлпырта пайдаланған. Сәске түс, күн шыжып тұрған ыстық еді. Дәрбілжын қалашығы сары әйнек бөтелке ішінде қусырылып жатқандай тым-тырыс. Түрмеден шыққан адамға түнекте нұрдай көрінбей ме? Сәскеге көтерілген күн қалай жарқырайды десеңізші!? Тұнық аспан ұршымның көзіндей жаудырап көрінгенде жалын атылғандай болды жүрегімнен, - «аһ, қайдасың, нұрым?!» (Қ.Шабданұлы, 2009:174).

Романның сюжеті мен композициясы. Автор түрме қинауы барысында тергеушіге берген жауабы немесе жазбаша қылмысын мойындау ретінде әр жолының басын бастардан бұрын, құдіретті «тергеушіме» өтірік қоссам, тас төбемнен ұрыңыз!- деп бастайды. Сосын оқиғаны ары қарай Бейғабіл атынан шұбыртады. Сол бөлім аяқталған соң артына құрметті «тергеушім»- деп бастап кекесін сөздермен аяқтаған болады. Бұл тәсіл «Қылмыс» романын тіпті де жандандыра құлпыртып тұр деп батыл айта аламыз. Сюжет эпикалық, драмалық және лиро-эпикалық жанрдағы шығармаларға ғана тән. Ал, композиция барлық жанрдағы шығармалармен сәйкес. Лирикалық шығармаларда сюжет бола бермейді, онда ой ғана айтылады. Бірақ онда да идея мен композиция міндетті түрде болады. Дүниеге келген ірі бір туындының көркемдігі мен құндылығы осы екеуінің бірлігі арқылы анықталады. Бұл көркем

шығармадағы шеберлік мәселесі деген сөз. Романдағы басты кейіпкер Биғабыл Қажығұмардың өзі, яғни Қажығұмардың прототипі. Автор шығарманы баяндау ретінде Биғабылдың аузынан әрбітіп, соның басынан кешкендері шығармаға арқау болады. Жеке тұрғанда новела күйінде ұғынылатын бөліктер романның құрамына енгенде бұрынғы өз бетіндік күйінен айырылып, романның сюжеттік бөліктеріне айналады. Осындай сюжеттік бөліктердің романның өз ішінде әр түрі орналасуына қарай роман композициясы анықталады. Әдетте романды баяндау желісіне қарай сатылы композиция, тізбекті композициялық роман, жарыспалы композициялық роман болып бөлінеді (З.Қабдолов, 1983). Ал, «Қылмыс» романының баяндау желісі бұлай бөлуге мүлде сәйкеспейді. Себебі, романдағы сюжеттердің орналасуына қарасақ, онда сюжеттің басталу кезеңі Биғабылдың балалық шағынан басталмаған. Қайта басты кейіпкердің түрмеде отырған кезі сөз болады да тергеуші екеуінің арасындағы тартыс шағын диалогпен беріліп, сосын романға жол тартқаны жазылады. Әрі қарай ол өзінің ата-бабасының өмірінен бастап әке-шешесінің жастық кезеңін шолып болса да дәлдікпен баяндап, одан өзінің балалық уақытын тартып, түрмеге дейінгі тұтас бір ғасырдан артық дәуірді тамаша суреттейді. Романға арқау болған уақыт бір шеңбер бойымен айналып отырып, сюжеттің басталу кезеңіне келіп тіреледі. Осыған сүйеніп романның композициясына *айналмалы тұйық композиция* деп анықтама беруімізге әбден болады.

Қортынды. Көптеген себептерге байланысты тағдырдың тәлкегіне ұшырап туған елінен, жерінен айырылған қандастарымыздың басынан кешкен қиын-қыстау кездерін шебер суреттеген қаламгердің бұл туындысы қашанда орны ерекше мұра болмақ. Романда автор өз басынан өткен оқиғалармен қоса жатбауыр ел Қытайда болған жайттарды Биғабыл кейіпкері арқылы керемет әсерлі де мәнді етіп әңгімелеп, келешек ұрпаққа аманат еткен. Әсіресе, «Қылмыс» романындағы сөз қолдану шеберлігі, композициялық ерекшелігі, автор өмірінің түрлі кезеңдердегі қиыншылыққа толы сүреңсіз өмірлерін қасқыр қоғамның құрбандығына балаған ащы шындығы, тарихи факторларды молынан баяндауы, өте әсерлі болып келеді. Қажығұмар Шабданұлы – Шыңжаңдағы жаңа сипаттағы қазақ әдебиетінің негізін қалаушы, ұлтымыздың классик жазушысы. Бұл кісінің өмір жолы бұралаң, тағдыры тым ауыр болды. Жастайынан еркін ойлары үшін қудалауға ұшыраған ол жанкешті ғұмырының 20 жылын Такламакан шөліндегі қатаң тәртіптегі Тарым лагерінде өткізді. Одан кейінгі 15 жылға жуық уақыт Үрімжінің бірінші түрмесінде қамауда болды. Осының арасында бір босап, бір ұсталып жүргенде үш-төрт жылға жабылып, босаған күннің өзінде ұйқамақта отырған. Қ.Шабданұлының абақтыда отырған мерзімін есептесек, барлығын қосқанда 40 жылдан асып кетеді. Менің білуімше, жазушы атаулының ішінде әлемде түрмеде ең ұзақ отырғаны осы қазақ қаламгері Қажығұмар ғана. Расында да, дүниежүзінің ешбір ұлтында ешбір жазушы 40

жыл түрмеде отырмаған екен. Бүгінде Қажығұмар Шабданұлының ел арасына кең тарай бастаған «Қылмыс» атты көп тараудан тұратын роман эпопеясы азапты ғұмыр кешкен жазушының ғана өмірбаяндық эссе-естелігі емес, ол шетте қалған ісі қазақтың қиын тағдыры, азаптыққа ұмтылған ұрпақ шежіресі іспетті.

Әдебиеттер

1. О.Егеубаев. Қытайдағы қазақ әдебиеті, өнері және баспасөзі. <https://el.kz/news/archive/content-5015/>
2. Қ.Шабданұлы «Қылмыс» роман 1-том, – Алматы: Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы «Атажұрт» баспа орталығы, 2009. – 416 б. Б.4-5. Irwin, Robert. 1994. *The Arabian Nights: A Companion*. London: Penguin Group.
3. Қ.Билал «Қытай казактары арасында кең таралған дастандар». *BAQ.KZ* (26 қараша). <http://www.baq.kz/diaspora/312>. 2013.5 қаңтар.
4. Меңдеке Ә. Қажығұмарды халқымен қауыштырайық! // Жас алаш, – Алматы. 2008. сәуірдің 24-і. № 33
5. Жұмаділов Қ. Дәуір және әдебиет, – Алматы 1996. – 448 б. Б. 4-6.
6. Қ.Шабданұлы «Қылмыс» роман 2-том, – Алматы: Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы «Атажұрт» баспа орталығы, 2009. – 368 б. Б.354.
7. Ж.Дәдебаев. Өмір шындығы және көркемдік шешім- «ғылым», – Алматы 1991. – 332 б. Б.145.
8. Қ.Шабданұлы «Қылмыс» роман 2-том, – Алматы: Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы «Атажұрт» баспа орталығы, 2009. – 368б. Б.174.
9. З.Қабдолов, Сөз өнері: әдебиет теориясының негіздері. – Алматы: Мектеп, 1983. – 368 б. Б.5-6

UDC 37

Nurlybayeva A.M., Bukharbekova B.B., Kozhagulova B.K. The historical works of Abish Kekilbayev are an artistic proof of the unity of human history

Nurlybayeva Akmaral Mukhtarovna

senior teacher, Kazakh- American School,
Kazakhstan, Almaty

Bukharbekova Bayan Bakytovna

senior teacher, The National School of Physics and Math, Kazakhstan, Almaty

Kozhagulova Balzhan Kozhagulkyzy

senior teacher, Kazakh- American School,

Abstract. *Writer Abish Kekilbayev summarizes and masters a number of historical facts and creates a vivid picture of that historical epoch. Adds supporting characters, fictional stories, episodes. One of the peculiarities of a writer is the use of artistic imagination. Abish Kekilbayev's novel is full of creative imagination. It is well known that this is the feature that distinguishes any author's work from historical works. Artistic imagination serves to create artistic reality. "Artistic reality is a logical depiction of the events of the described period, not to deviate, not to violate the laws of social development." The characters of the novel also contribute to the depiction of the realities of the epoch, the social situation in the country, the psychology of the nation. Characters Abulkhair, Tevkelev, Kirilov, depicting the ideological and aesthetic logic of the novel "Urker". Abulkhair's distraught inner soul, restless thoughts on sleepless nights, his frequent sighs, we learn about the life of the Kazakh destiny, full of fear and suffering; Kirilov, who claims to be "only concerned about Russia," has ruthlessly massacred and trampled the Bodan countries, "kneeling down the country" (Bashkirs, Kalmyks, Kazakhs) as soon as possible, under the pretext of their resistance. The intention of the Russian tsar, who wanted to sweep the skin off the forehead, throw the skeleton in the ravine and destroy all the "snakes" with all his might, if we evaluate the bloody gates built by the Bodan countries; The thoughts of Tevkelev, who came to the embassy among the Kazakhs, show the policy of the white tsar, who did not want a strong ruler who would limit himself. "The white king needs a gentleman like Abulkhair, who does not talk too much, does not restrain his chest, does not obey the wise and prudent, does not take grass from the sheep's mouth, and when the god and the white king come together, he first takes the helmet of the white king and does not hesitate. The natural background of the work also reflects the realities of the time. The author pays special attention to the description of each moment of nature in harmony with the mood of the protagonist*

Keywords: *controversial, totalitarian regime, collectivization campaign, trilogy.*

DOI 10.54092/9781458378941_22

Introduction. The genre of historical novels, founded by Walter Scott in world literature, AS Pushkin in Russian literature, M. Auezov in Kazakh literature, expanded its horizons in modern Kazakh literature, historical data gained artistic and aesthetic significance and reached a high level. The genre of historical novels has a special place in world literature. During the Soviet period, historical-memoir, historical-revolutionary, historical-biographical, historical-everyday, historical-chronic types of historical novels appeared. "Nomads", "Golden Horde" by I. Esenberlin, A. Alimzhanov's "Return of the teacher", "Arrow of Makhambet", "Enemy", "Alasapyran" by M. Magauin, "Elim-ai" by S. Smataev, "Raimbek" by Zh. Turlybayev, "Ulugbek kazynasy" by A.

Yakubov, Master », T.Kasymbekov's« Broken Sword », O.Forsch's« Radishchev », Y.Tynyanov's« Kyukhlya »,« Pushkin », A.Chapygin's« Razin Stepan », S.Zlobin's« Salavat Yulaev », A.Tolstoy's« First Peter », Vyacheslav Shishkov's« Emelyan Pugachev », V.Yan's« Genghis Khan »and other works contain a number of new historical information that has never been mentioned before. "Extensive preparation for the unlocking of the tombs of antiquity, human position, the wisdom to analyze what is and what is not, to awaken the spirit of time, artistic talent and experience" [2, 37b]. It is safe to say that Abish Kekilbayev has enough. We have already mentioned that he is a writer whose artistic title and work have risen to the world level, who has received high praise and warm words from foreign literary critics, who has developed his own signature, conceptual ideas and aesthetic ideals. This is, of course, a lot of work, a result of constant search. One of the special features that defines the creative image of A. Kekilbayev is his ability to combine the realities of today and the historical theme. Looking at the past through the eyes of today is not an adaptation of the past, but finding a dialectical connection between the history of ancient ancestors and the interests of today's generation [11, 164]. **controversial**, responsible, Not only did he reveal the historical identity of Abulkhair Khan, but he was able to show the truth and historical significance of his deeds in the history of the country. He was able to analyze the true nature of Abulkhair Khan's service to the nation. One of the conditions of the historical novel genre is that the description of the past, the historical assessment is in the interests of the development of society. A.Kekilbayev could not help but write on a historical theme: "The nation is mourning like a black kobyz" The main reason for a writer who is not indifferent to the past of his nation to the historical theme is the respect, attention, patriotism, a sense of patriotism for the past of his nation; secondly, it confirms the desire and need of the Kazakh national consciousness to awaken and evaluate its past history. We believe that the writer's visit to historical events is not for personal gain, but for the search for a unique way to understand and address the needs of the Kazakhs of the Soviet era, riding in a shabby boat. In the novels of the artist there are a lot of new expressions of the genre of historical novels. Indeed, the contribution of the historical theme to the creative practice of the writer has a complex place. The literary community fully recognized the demonstrative and educational value of his historical works, and received positive reviews in Soviet and world literary criticism.

The writer did not intend to portray a horrible story in order to convey a deeper truth. He wanted to know life as it is and to embrace the truth in its true form. The writer, realizing that the more he delves into the layers of truth, the deeper the truth of existence is revealed, the more he delves into the moral abyss of humanity. As a result, he was able to create a social upheaval in his historical works.

The novels "Urker", "Elen-alan" tell in detail the tragic history of the Kazakh people, who became Russian citizens, the process of unification, its historical and social background. It is obvious that the intelligent writer did not fail to see, know and feel that the centuries-old Kazakh national culture collapsed as a result of the **totalitarian regime**, the use of the national language narrowed,

the national ideals became a mockery, and the interests of the nation collapsed. He raised the spirits of the Kazakh public, who lived in the state of "dumb speaker" (Marino), and wrote openly about the past and the shadows of the past. The goal is to show the epoch, telling the tragic lessons of our past history, to show that "the end of the belief that we will be allies, not colonies" (Alpysbayev).

The author deliberately introduces this plot. By narrating the tragedy of thousands of innocent steppe animals that have died and become frightened, the dragon - many of them - seems to tell the story of the life of the Kazakh people, who were oppressed and buried in blood for years under colonial oppression. Consequences of the **collectivization campaign**, the massacre of the rich Kazakhs by the Reds, the artificial famine, the burning of the Kazakh intelligentsia with the false accusation of "enemy of the people", the collapse of the Kazakh men as a result of World War II, virgin lands, space conquest, nuclear tests, nations Various repressions, such as the laboratory, seem to point to the painful and difficult fate of the Kazakhs, who were left in the throes of reforms. The author suggests that the Kazakh, who could not stand the footsteps of Dzungarian-Kalmykia and waited for a neighbor to beg, calmed down and did not move his forehead. Frankly, a writer under strict censorship uses this approach. Itzhemes' fate ends with his reunion with his Russian daughter Mariam. This can be considered as the author's contribution to the issue of internationalism, which was very popular in the Soviet era. It is not uncommon for the writer to combine the fate of Itzhemes with a Russian woman, whose pen is allegorical. It should be noted that the author used the same approach in the exposition of the work. For example, the first word of the novel "Urker" is "Bissimilla!" "Astapyralla!" from the novel "Elen-alan" There is a big story and a deep secret in the beginning. "Astapyralla!" Recited by Niyaz Sultan in "Elen-Alan". It was clear that censorship would not allow the word to be repeated twice in the first two pages of the novel. However, in this case, the author skillfully combined one of the main conditions of the genre of historical novels - the way of conveying the words of the modern folklore without changing them in order to feel the spirit of the epoch. Describing the appearance of the Kazakhs and Bashkirs, who had never seen a museum in their lives, with ridiculous hats, Niyaz tried to imitate the frightened words of the blind sultan, and when he came to the palace of the tsar, he called the shiny marble steps "Bissimilla." It turned out to be the most convincing that the Kazakhs of that time, when they crossed the threshold, first combined God with the ethno-marked word of mouth. In "Urker" there is a hero who sprinkles forty-one kumalaks on a white sheet with the words "Bissimilla!" There is no reason to say that it starts. The author depicts the landscape of the time, the "naivety and stupidity of the old-fashioned Kazakhs, who believe in censorship." There is no critique of the novel, as the novel is completely subject to the conventions of the historical novel genre, as proved by Russian scholars of the Soviet period. It was a heroic deed for the author to start two novels with the word "Allah" while educating a large Kazakh child to atheism: "Religion is opium". The weapon he had was a patriotic death knell that could use the power of his pen with agility. In a totalitarian political process that seeks to destroy the foundations of national growth, it is clear that not all writers use the same heroic approach.

Aiming to inculcate the lessons of history in the minds of the people, the writer realized that the Soviet Union was the legitimate vicegerent of tsarist Russia, and that only the nature and name of the colony had been renewed and a convenient way of governing had been found. But realizing that it does not make sense to say it openly,

The writer's artistic knowledge is reflected in the fact that in the works of the historical channel, the internal integrity of the work, the clarity of the content, individualizes and summarizes the qualitative qualities of his character. Although he speaks about the time of Genghis Khan, Aksak Temir, Abulkhair in ancient times, the depth of the writer's literary and aesthetic knowledge, his fluent language and rich narration of the lexicon of that time are impressive. This is one of the reasons why the author's works are for the benefit of several generations. In any work, the writer's artistic style, which has raised the pedestal of the sacred art of speech, has a high artistic taste. Through the common sense, deep thoughts, and thoughtful thoughts that are found throughout the work, this issue is deeply intertwined with today's moral and ethical issues. It is not difficult to understand from the text of the letter to the Empress that their greedy intentions were not ignored, when the colonial country was set on fire by foreigners (Kyrgyz-Kaisaks, Bashkirs, Kalmyks) and the wealth of foreigners was crushed. The tsarist government was not foolish enough to understand that if the Kazakhs joined Russia, they would forever be free from the scourge of destructive attacks, such as the great atrocities committed by Muslim rulers such as Batu and Temirlan. Moreover, the white politicians understood that the Dzungars, who had conquered a number of Kazakh lands, would not come to Russia and their neighbors. It is important not to lose the swampy tail that falls into his hands. Half the globe, Asia as a whole, came into its own. "Before the Empress of Asia, the sun-scorching sun did not cover any European rulers with milk like a cow's milk" [12, p. 56]. While Peter spoke to his western neighbors with a white diamond, the long-awaited "key" to the hearts of his eastern neighbors was now in Russia's hands. The key was the Kazakh khans' request for citizenship from the Russian tsar. The first policy of the Russian authorities was to keep track of the traditions, customs, behavior, mentality and culture of the people.

The main historical figure in the novel, Abulkhair, was never the chief khan of the Kazakhs, he was the chief sardar; However, the fact that Abulkhair is a descendant of Zhanibek Khan is enough to contradict those who believe that he is a "minor branch" of the Kazakh khans, who did not have the racial status to become the chief khan. In response to Tevkelev's question, "Why are you bringing your country to citizenship?", Many historians and scholars have accused Abulkhair Khan of seeking real power with Russian support. This is absurd. We must always keep in mind the truth. It is the weakness of the Kazakh rebellious force, defeated by the Dzungars; The Dzungars remained in the hands of the great zhuz, and the cities of the younger zhuz along the Syr capture; The difficult situation in the country, such as the emigration of the middle zhuz to Samarkand, did not allow the politician to act differently. Even when he was in exile, he did his best not to let Russian politicians know the root of the problem by horizontally taking care of the people, not the plight of the people. It is obvious

that the Russian tsar should not be told that the Kazakh people have no place to seek refuge and shelter, that we need help. This in turn It was a joke, like in Jonathan Swift's "The Tale of the Barrel." Today we need to understand this strategic approach of Abulkhair Khan and not to allow various rumors.

When we look at A. Kekilbayev's historical novels with an innovative approach and study them with a free mind, we tried to understand the writer's view of the past in terms of artistic cognition. As the first khan of the region to join Russia in Soviet science and literature, Abulkhair was widely praised as a progressive, pro-Russian khan and an example for others led to the view of the person as a traitor, a one-sided assessment of his historical actions. The number of those who recognized the khan as a gentleman who surrendered the Kazakhs to the Russians for personal gain began to grow. It is known that the same one-sided view was expressed in the poems of Makhambet about Zhangir Khan, who was ridiculed as "you are not a khan, you are cautious, you are a scorpion". It is known that the Kazakh Zhangir Khan had a gift to the Russian tsar, and he hated him until he gained independence, because he quarreled with the representatives of the white tsar and opposed the national hero Makhambet. The spirit of freedom It is only through this that Zhangir became a citizen who cared about the future of his people, opened a school for Kazakh children (including singing and dancing clubs), a bank, a pharmacy, etc. We have seen on the basis of evidence that he was a strong reformer who opened the most important social targets for the needs of the country, but the tsarist government was easy to govern by inciting two prominent Kazakh figures to each other. The founder of the Kazakh historical novel genre is I. Esenberlin He was one of the first to oppose the negative intentions of Abulkhair Khan. In his **trilogy**, he described the khan in a realistic way, revealing his humanity, heroism and command. Abulkhair, who has a deep mind in the author's portrait and is known as my country, proved to be the khan who was the first victim of the Russian colonial policy. The writer makes a correct and fair decision, considering the fact that it is wrong to look at the khan one-sidedly in a curved mirror, due to his ambiguous nature for historical reasons. Describing the psychological combination of Abulkhair and Abylai khan, he said that the khan had no other choice. One of them was the khan of the younger zhuz, Abulkhair. He now looked to the west with hope. He had no choice. Therefore, when the letter of Abulkhair Khan on behalf of the Kazakh and Karakalpak peoples "take it under your control" arrived in St. Petersburg, the Russian akims were not surprised. They already knew that the bottom of the Kazakh people, who were fighting against the Dzungars, would come to them and seek refuge "[nomads, 412]. It was impossible for there to be a positive and unanimous opinion among the Kazakhs, who quarreled with each other about the khan's oath of allegiance to the Russian tsar. A. Levshin's note states that "in the Kazakh Hordes, especially the khan of the Middle Horde, who was its main force, was afraid of Abulkhair if he could not see that he was close to the St. Petersburg palace. On the contrary, the common people did not want to lose their independence and misunderstood everything, so they rebelled against their cousins (clans) who worshiped Russia "[13, 183]. Abulkhair's helplessness in the "Nomads" trilogy in a conversation

with Sultan Barak: It is very difficult to be submissive to any nation. But in our case there is no other way. If you defeat Dzungaria, there is China on the other side. Obedience to the Chinese bogdikhhan means the loss of both language and religion. And Russia is fairer and more honest. Our land and destiny are the same. In any case, joining Russia is the only way left for us "[14, 424]. In his novel, I. Esenberlin sorted out the historical facts for his own purposes, focusing on Abulkhair's enmity with Sultan Barak and his efforts to join the Russians. Sometimes, in the course of the novel, he freely expresses his thoughts through the author's essay, regardless of the work: "Some Russian and Kazakh historians, who did not appreciate Abulkhair Khan, say that he betrayed the people for the sake of his black head, supported the policy of subjugation of the Kazakh people to the Russian Empire, saying that he would put his enemies under his feet. Suppose this is the case with Abel. But future history has shown that the path is right. Decades of long, contradictory and difficult formation and the accession of the Kazakh people to Russia were left by one khan, several It is also incorrect to associate it with the names of figures. He is a child of history, created by the will of the epoch, with a legitimate solution, complicated by many reasons, such as political, economic and military facts "[14, 439]. The subjective assessment of the novelist with an objective view of the realities of the past. It is clear that no one person can be responsible for this process, which has lasted for several years.

In fact, the fact that Abulkhair, whose power was limited in his own khanate, knew the moon and had contacts with the Russian Empire, shows that he was a strong strategist and politician. It is known that he, as a khan, could not solve even the most important issues of the khanate by customary law, especially due to the lack of personal military power. It is known that the chiefs of the tribes elected by them have the right not only to expel him from the khanate, but also to destroy him as a violator of the oath. Then one of Abulkhair's words to Tevkelev explains that the purpose of risking his life is not only power: I know that it is a trick "[3, 336].

The history of the status is deep, which is not found in the works of writers other than A. Kekilbayev. According to the book "Weishu" on the history of the Turkic peoples of China, "2600-2700 years ago, the tribes inhabited mainly worshiped fire and the sun, they gathered once a year and held religious ceremonies. Sacrifices were very solemn. There was also a mountain worship service. Given that literature is under the strict control and domination of ideology and political forces, and when it becomes a tool, history is overshadowed and distorted, A. Kekilbayev wrote historical novels in the Soviet era. It is true that there are doubts and misconceptions. The idea of the novel and the civic position of the writer can fully and openly answer the suspicious thoughts in the mind. Even then, the writer, armed with the idea of liberation, understands that the main purpose of the writer's attempt to reveal and explain the complexities of the times, the causes of historical events is to lift the spirits of the nation. Through his works, he aimed to show the people the realities of the past and to liberate the free mind in the circle of "socialist realism". It is clear that the fact that the novel contains a lot of instructive words of wisdom of the three Kazakh dancers, which are

drawn as a line throughout the novel, is not intended to increase the volume of the work and fill its pages. He felt the strength of the spirit of the nation and tried to explain his responsibility as a successor, continuing to glorify and be proud of his historical figures through his instructive history and history. At a time when historical novels in the Kazakh literature were only a handful, these works not only refreshed our minds and broadened our horizons, but also showed the dialectic of the times and filled the poor pages of Kazakh history. A. Kekilbayev's novels are one of the unique works of the Kazakh people, which served the generation during the journey from yesterday to today, and was able to form a national consciousness.

References

1. Amirbekova AB New directions in modern Kazakh linguistics. - Алматы: Елтаным, 2011. - 204 б. - a book
2. Zhamanbaeva KA Cognitive bases of language use: emotions, symbols, linguistic consciousness. - Almaty: Science, 1998. - 140 p. - a book
3. Kekilbaev A. Awakening of the sleeping beauty (Journey to the present, past and future of one region). - Almaty: Kazakhstan, 1979. - 168 p. - a book.

UDC 740

Zak A. Characteristics of planning actions in elementary school

Zak Anatoly

Leading Researcher, Psychological Institute
of the Russian Academy of Education, Moscow

Abstract. *The article presents a study of the features of the action of planning in schoolchildren of 2-4 grades. Two types of planning are characterized – formal and substantive. It is shown that in the third year of primary school there is a transition of most children from formal to meaningful planning.*

Keywords: *students of the second – fourth grades, types of planning, spatial-combinatorial problems.*

DOI 10.54092/9781458378941_29

1. Introduction.

The Federal State Educational Standard for primary general education [7] contains provisions indicating the need for younger students to achieve meta-subject educational results related, in particular, to cognitive competencies. One of these competencies is the ability to plan actions in accordance with the task and the conditions for its implementation.

According to the ideas of developmental psychology [4], [5], planning is associated with actions in the internal plan, with mental experimentation. Such planning is formed precisely at primary school age, since during this period the basic skills of educational activities are formed.

Describing the new qualities of the psyche in children at this age, V.V. Davydov noted: "The more "steps" of their actions a child can foresee and the more carefully he can compare their different options, the more successfully he will control the actual decision tasks. The need for control and self-control in educational activities, as well as a number of its other features (for example, the requirement of a verbal report, assessment) create favorable conditions for the formation of the ability for younger students to plan and perform actions for themselves, in the internal plan" [1, p.83].

The internal plan of action, formed at a high level, allows the child, as shown in a number of studies (see, for example, [6]), to more easily orientate in the conditions of the task, highlighting data relations in them and designating such relations with various signs and symbols. All this provides the ability to correctly program the solution of the problem, representing and holding in the internal plan the possible intermediate results of the proposed actions when correlating them with the final goal and with each other, comparing and evaluating their different options.

In the studies mentioned above, two levels of development of the internal plan of action were distinguished, since planning, as a mental action associated with the construction of a program of steps to achieve the desired result, is carried out in different ways.

At the first level, a person outlines and performs each step within a certain sequence separately, plans his solution only in parts, in separate links that are not connected by him into a single system (in this way, a person solves a problem through trial and error, alternating elements of planning with implementation individual steps of the solution). This is formal, partial planning, which is characteristic of a non-generalized, empirical approach to solving problems.

At the second level, the entire sequence of steps is planned by a person immediately, before the first step is completed, i.e. he plans his decision as a whole, comparing different options for executing whole sequences of links, or steps, and choosing acceptable ways to achieve the goal. In this case, the subsequent links of the action are planned simultaneously with the previous ones, and the previous ones are planned taking into account possible options for the implementation of the subsequent ones. This is a meaningful, holistic planning, characteristic of a generalized, theoretical approach to solving problems.

In accordance with these ideas, a general scheme of a two-part experimental situation was developed, designed to determine the characteristics of planning. In the first part of this situation, the subject is asked to master some simple action. In the second part, it is required to solve several problems to build a sequence of these actions.

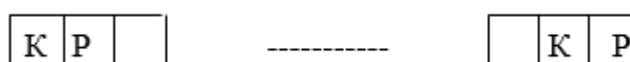
In our studies [2], [3], it was found that the selection of problems in the second part of this situation must meet the following requirements. First, the sequence of executive actions should gradually increase from the first task to the last. Secondly, there should be at least two tasks with the same number of executive actions. Thirdly, and most importantly, tasks should not have a general principle of solution so that each time one had to mentally experiment, developing an ever-increasing sequence of actions anew.

2. Materials and methods.

The purpose of our study was to determine the features of the age dynamics of planning as children learn in the second, third and fourth grades of primary school. In the group experiments of the study, which were carried out at the end of the school year, a total of 171 elementary school students participated: 53 students in the second grade, 61 students in the third grade and 57 students in the fourth grade. In the experiments, the method "Game of Permutations" was used, designed to determine the levels of formation of planning among younger students. It meets all the above requirements: (1) the main tasks of the methodology gradually become more complex in terms of the number of actions, (2) the methodology includes two main tasks with the same number of executive actions, (3) the main tasks do not have a common solution principle.

A group lesson for diagnosing the level of development of planning was carried out as follows.

First, the experimenter draws the conditions of the problem on the blackboard:

Children are told that the left arrangement of letters is initial, the right one is final, required. It must be obtained in two steps. One action is considered to be a mental movement to the free space of any letter.

The children are told that in this problem, the letter "P" moves first, because it should not be in the middle, but in the last cell:

1)

K		P
---	--	---

Then the letter "K" is moved so that after the second action the required arrangement is obtained:

2)

	K	P
--	---	---

After that, the experimenter depicts the conditions of the second problem, where the required location must be obtained from the initial one in two steps:

B	T		M
---	---	--	---

B	M		T
---	---	--	---

1)

--	--	--	--

 2)

--	--	--	--

Collectively, the experimenter, together with the children, discusses possible options for solving this problem and, as a result, writes down the results of the first and second actions:

1)

B		M	T
---	--	---	---

B	M		T
---	---	--	---

At the same time, the children's attention is specifically drawn to the fact that in one action only one letter changes place, while the other two are rewritten without changes. After that, the children are given forms with two training and six main tasks:

Form *Training tasks* (two actions) *Main tasks*

Form

Training tasks

(two actions)

1.

H	X	
---	---	--

X	H	
---	---	--

1)

--	--	--

 2)

--	--	--

2.

P		D
---	--	---

D	P	
---	---	--

1)

--	--	--

 2)

--	--	--

Main tasks

1.

P	M	K	
---	---	---	--

	P	M	K
--	---	---	---

 (3 actions)

1)

--	--	--	--

 2)

--	--	--	--

 3)

--	--	--	--

2.

C		T	B
---	--	---	---

	T	B	C
--	---	---	---

 (3 actions)

1)

--	--	--	--

 2)

--	--	--	--

 3)

--	--	--	--

3.

P	R	V	M	
---	---	---	---	--

	M	P	V	R
--	---	---	---	---

 (4 actions)

1)

--	--	--	--	--

 2)

--	--	--	--	--

 3)

--	--	--	--	--

4)

--	--	--	--	--

4.

C		M	L	K
---	--	---	---	---

L		C	K	M
---	--	---	---	---

 (4 actions)

1)

--	--	--	--	--

 2)

--	--	--	--	--

 3)

--	--	--	--	--

4)

--	--	--	--	--

5.

B	K		C	W
---	---	--	---	---

C	W	K	B	
---	---	---	---	--

 (5 actions)

1)

--	--	--	--	--

 2)

--	--	--	--	--

 3)

--	--	--	--	--

4)

--	--	--	--	--

 5)

--	--	--	--	--

6.

O		A	U	E
---	--	---	---	---

U	E	O	A	
---	---	---	---	--

 (5 actions)

1)

--	--	--	--	--

 2)

--	--	--	--	--

 3)

--	--	--	--	--

4)

--	--	--	--	--

 5)

--	--	--	--	--

Children are invited to write their names at the top of the form and then the necessary explanations are given: "Look at the task sheet. First (above) the conditions of the 1st and 2nd training tasks are drawn, and then the main tasks 1 and 2 in three actions, 3 and 4 in four actions, 5 and 6 in five actions.

Now solve the training problems. Write the solution as we did on the board - put the letters in the free cells. Remember that one action is to move any letter to a free cell.

Walking around the classroom, the experimenter checks the solution to the training problems, given that children often make mistakes by moving two letters in one action.

After checking, the children solve the main problems, the solution of which is not checked in the class.

In assessing the level of planning on the basis of the results of children solving a series of basic tasks, we were guided by the following considerations.

If the child correctly solved problems with only three permutations of letters (i.e., problems 1 and 2) and incorrectly solved the remaining problems (Nos. 3 - 6), then this indicates that when solving them, he carried out formal, partial planning, planning the next action after the previous one has been completed.

If the child coped with tasks with three and four permutations (with tasks 1-4), then this means that when solving them, he carried out meaningful, holistic planning associated with preliminary programming of the entire sequence of required actions. However, since the tasks in five actions were solved incorrectly, this is a manifestation of the first level of formation of holistic planning.

If the child successfully coped with tasks with three, four and five permutations of letters, then this indicates that in solving them he carried out holistic planning of the second level of formation.

3. RESULTS.

The results of processing the results of solving the problems of the "Game with Permutations" methodology by children are presented in the table.

Table.

The results of solving the main tasks of the "Game of Permutations" methodology by students of the second, third and fourth grades.

Classes	Main tasks		
	1 - 2	1 - 4	1 - 6
Second	35 (66,0%)*	12 (22,6%)	6 (11,4%)
Third	31 (50,8%)*	20 (32,8%)	10 (16,4%)
Fourth	25 (43,9%)	19 (33,3%)	13 (22,8%)

NOTE: * $p < 0.05$.

The data presented in the table reflects the number of subjects who in each of the three classes (second, third and fourth classes) solved correctly a different number of problems. The first group consisted of those students who successfully solved only the first and second tasks. The second group consisted of students who successfully solved only the first, second, third and fourth tasks. The third group consisted of students who successfully solved all six main tasks, from the first to the sixth.

The table shows how the number of children in each of the three groups changes. Thus, the number of the first group decreases from the second class to the fourth class: first, from the second class to the third class, the decrease occurs by a relatively large amount and amounts to 15.2%, then, from the third class to the fourth class, the decrease occurs by a relatively smaller amount and amounts to 6.9%. This indicates that third-grade education contributes significantly more to the reduction in students who solved the main tasks with the help of formal, partial planning than fourth-grade education. It is important to note that the indicators of successful solution of the first and second tasks in the third grade (50.8%) and in the second grade (66.0%) differ statistically significantly (at $p < 0.05$).

The number of the second group of students from the second grade to the fourth grade increases: first, from the second grade to the third grade, the increase occurs by a relatively large amount and amounts to 9.8%, then, from the third grade to the fourth grade, the increase occurs by relatively smaller value and is 0.5%. This indicates that (just as with students in the first group who solved problems using formal planning), teaching in the third grade contributes more to the increase in students who solved basic problems with the help of holistic, meaningful planning (formed at the first level).) than teaching in the fourth grade.

The number of the third group of pupils from the second grade to the fourth grade, as well as the number of pupils of the second group, increases: first, from the second grade to the third grade, the increase occurs (in contrast to the change in the number of pupils of the second group) by relatively a smaller value and amounts to 3.0%, then, from the third grade to the fourth grade, the increase occurs (in contrast to the change in the number of students in the second group) by a relatively large amount and amounts to 6.4%. This suggests that fourth grade education contributes more to the increase in students solving major problems through holistic, meaningful planning (formulated at the second level) than third grade education.

Thus, the data obtained allow us to assert that the third grade is, to a certain extent, the decisive period in changes in the planning of younger students. So, in the second grade, most of the children solved problems with the help of formal, partial planning - 66.0%, and a smaller part of the children solved problems with the help of holistic, meaningful planning - the total number of the second and third groups is, respectively, 34.0 %.

In the third grade, the number of children who solved problems with the help of formal, partial planning was approximately equal to the total number of children in the second and third groups who solved problems with the help of integral, meaningful planning, respectively: 50.8% and 49.2%. This fact determines the special positive role of teaching in the third grade for a qualitative change in the planning of younger students.

Education in the fourth grade, based on the results of learning in the third grade, consolidates the transition of children from the use of formal, partial planning in solving problems to the use by children of holistic, meaningful planning. In particular, the number of children in the first group (which consists of children who use formal, partial planning in solving problems) decreases compared to the third grade and becomes less than half of all children studying in the fourth grade - 43.9%. And the total number of children (second and third groups) who use holistic, meaningful planning in solving problems, increases in comparison with the third grade and accounts for more than half of all children studying in the fourth grade - 56.1%.

It is important to note that the indicators of the total number of children (second and third groups) in the second grade and in the fourth grade, respectively: 34.0% and 56.1%, differ statistically significantly (at $p < 0.01$).

4. CONCLUSION

So, the conducted study, devoted to the study of the characteristics of the age dynamics of planning during the period of children's education in primary school, made it possible to establish in each grade (in the second, in the third, in the fourth) the distribution of children with different types of planning in solving problems: formal, partial and holistic, meaningful.

It was shown, in particular, that in the second grade most of the children solve problems using formal, partial planning, and a smaller part - using holistic, meaningful planning, in the third grade the number of children with different types of planning turns out to be equal, and in the fourth

grade (compared with the second grade) the attitude of children with different types of planning is the opposite - a smaller part of the children solve problems using formal, partial planning, and a large part using holistic, meaningful planning.

The results obtained significantly enrich the ideas of developmental psychology about the features of the age dynamics of planning during the period of children's education in primary school.

Further research is planned to be carried out with younger teenagers studying in the fifth-sixth grades of the basic school. The task of the proposed research is to establish the features of the age-related dynamics of planning in the initial period of education in the basic school. In particular, the question of the number of children in these classes who solve problems using formal, partial planning is of serious research interest.

References

1. Davydov V.V. Lectures on General Psychology. Moscow: Academy, 2008.
2. Zak A.Z. Thinking of a junior student. SPb.: Assistance, 2004.
3. Zak A.Z. Differences in the thinking of younger students. M.: Genesis, 2007.
4. Karabanova O. A. Developmental psychology. Moscow: Iriss-press, 2005.
5. Obukhova L.F. Age-related psychology. Moscow: Yurayt, 2016.
6. Ponomarev Ya. A. Knowledge, thinking and mental development. Moscow: Pedagogy, 1967.
7. Federal State Educational Standard of Primary General Education / Vestnik obrazovaniya Rossii. 2010. No. 2. p.10 - 38.

SECTION 3. PHILOSOPHY OF LAW AND PSYCHOLOGY

UDC 1

Martynovich S. The philosophy of science and philosophy of psychology: how much philosophy in the philosophy of psychology

Martynovich Sergey

Saratov State University,
Professor, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor of the Department of Theoretical and Social Philosophy

Abstract. *The article comprehends the relationship between the philosophy of science and the history of science on the basis of the analysis of the problems of the work of scientific communities of historians of science and philosophers of science of our time. The purpose of this study is to clarify the semantic relationships of the philosophy of psychology with the semantic spheres associated with them, with the fields of philosophy, science and their histories. The study is metascientific and metaphilosophical in nature.*

Keywords: *The contemporary philosophy, the tradition of thinking, the philosophy of science, the philosophy of psychology, the history of science, the history of psychology*

DOI 10.54092/9781458378941_37

An introduction

Contemporary philosophy, which continues the tradition of thinking about being that arose in ancient Greece, formulates questions mainly in the context of the archetype of the philosophy of intersubjectivity. The concepts of the generic essence of a person, practice, language, history and culture, invented in this way of thinking of being, function as contexts for modern philosophical questioning. The general spheres of philosophy (for example, metaphysics, non-metaphysical discourse, ontology, axiology, epistemology, methodology and praxeology), which were formed historically over two and a half millennia, turned out to be interconnected with its special areas. These include philosophical movements that comprehend the special spheres of the experience of human being in the world. Experiences of a person's relationship to nature, society, culture, experiences of a person's relationship to himself, comprehended in the tradition of thinking of being, were the prerequisites for the formation of such intellectual movements in philosophy as, for example, the philosophy of nature, the philosophy of society, the philosophy of culture, the philosophy of history. In their contexts, the philosophy of myth, the philosophy of religion, the philosophy of economics, the philosophy of technology, the philosophy of language, the philosophy of science were formed.

1, Problems of the philosophy, problems of the philosophy of science, problems of the philosophy of psychology

The problems of the philosophy of science turned out to be subject to research processes of concretization. As a result, the philosophy of science today functions as a general philosophy of science and as a philosophy of certain areas of science.

Along with the philosophy of logic, the philosophy of mathematics, the philosophy of natural science, the philosophy of the social sciences, the philosophy of the humanities, such a sphere of human self-knowledge as the philosophy of psychology is being formed and developed. There is an obvious need to clarify the semantic relationships between the philosophy of psychology and the philosophy of science, with general areas of philosophy, with the history of philosophy and the history of science, including the history of psychology.

The purpose of this study is to clarify the semantic relationships of the philosophy of psychology with the semantic spheres associated with them, with the fields of philosophy, science and their histories.

2. Philosophy of science and philosophy of psychology: two scientific communities

The philosophical concept of scientific research by Thomas Kuhn, formed in 1962, is of particular interest in the twenties of the twenty-first century.

Kuhn emphasized two main meanings of what he called a paradigm. These are, firstly, general cognitive meanings that determine the consensus of the scientific community. Secondly, this is what in 1969 he called the disciplinary matrix.

"The disciplinary matrix consists of symbolic generalizations, models, values, and exemplars."¹

"Kuhn's relations to the project of history and philosophy of science at the time of its institutionalization are indeed interesting. One could well argue that Structure made history and philosophy of science in America—the burgeoning project of history and philosophy of science acquired its blockbuster, a book that everyone read and that made history and philosophy of science a project nearly everyone in the academy knew at least a little bit about and respected at least a little bit. Of course, as Kuhn himself later reflected"²

The complexity of the relationship between the philosophy of science and the history of science is indicated in Kuhn's concept of scientific revolutions. The problem of professional (conceptual) relations between the two scientific communities - historians of science and philosophers of science - has arisen and aggravated. Can we assume that this concept of Kuhn assumes that the history of science carries out rational reconstructions of the actual development of science? The history of science operates with historical facts. To what extent do the facts of the history

¹ William O'Donohue. Clinical Psychology and the Philosophy of Science. Springer Cham Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2013. P. 82.

² William J. Devlin, Alisa Bokulich (Editors). Kuhn's Structure of Scientific Revolutions—50 Years On. Springer. Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2015. P. 41.

of physics or, say, psychology, verify or falsify the concepts of the development of science, the concepts of the logic of scientific research, presented by Kuhn and Popper? What is decisive in the relationship between the facts of the history of psychology and the principles of Kuhn's concept of the development of science, Popper's concept of the logic of scientific research? Do the facts of the history of psychology, expressed by single statements, and the principles of the concepts of the philosophy of science, expressed by universal statements, have a comparable epistemological "weight"?

There is an important area of epistemological problems in the philosophy of psychology. One of them is the problem of explaining mental phenomena. The fundamental ontological (ontic) problem is to elucidate the biological foundations of psychology. In its study, evolutionary models in psychological science are relevant. Of particular importance is the understanding of the nature and mechanisms of the functioning of perceptual experience³.

3. Problems of the scientific rationality

"For Kuhn, the practice of history—the development of historical understanding itself—stands in complicated but ultimately incompatible relations to the sorts of concerns and the machinery for understanding science posited in the logical empiricist philosophy of science (as he understood it) of the 1950s. Or in a(n anti-) Lakatosian slogan, one might say: For Kuhn, history of science as an academic discipline constructs rational reconstructions of the development of science in the sense that it must yield a coherent and explanatory account of the facts, but this practice operates on different principles from those found in the philosophy of science of his day"⁴

The historical facts of the existence of false theories in the history of science, which under certain conditions of the state of science have had a progressive influence on the formulation of scientific problems, on the nature of putting forward hypothetical solutions to these problems, on the strategy of their verification and falsification by empirical facts, pose problems for theories of scientific rationality.

The norms of scientific rationality in general, the norms of the rationality of psychological research in particular, must distinguish between the cognitive effectiveness of a scientific theory and its truth. This is directly related to the development of the problems of rationality of psychological research proper. Understanding the value of theories of psychology suggests the expediency of distinguishing between the cognitive effectiveness of theories of psychology and their possible epistemic truth or falsity.

³ The Routledge Companion to Philosophy of Psychology. Second Edition. Edited by Sarah Robins, John Symons, and Paco Calvo. y Routledge: London and New York, 2020. Pp. 791.

⁴ Richardson Alan. From Troubled Marriage to Uneasy Colocation: Thomas Kuhn, Epistemological Revolutions, Romantic Narratives, and History and Philosophy of Science // William J. Devlin, Alisa Bokulich (Editors). Kuhn's Structure of Scientific Revolutions—50 Years On. Springer. Heidelberg New York Dordrecht London. 2015. P. 43-44.

If the universal method of science is experience, then the solution of the question of the value of scientific theory should be associated with the solution of the problem of elimination of fundamentally unobservable phenomena.

“... the historian of science must answer—either implicitly or explicitly—some fundamental philosophical questions before she can even begin her historical studies.”⁵

A representative of the scientific community of historians of science, historians of psychology should have an idea of what science is. He must first answer the question of what kind of objective world cognizes, say, general psychology, clinical psychology. He will also have to make a decision about how to know the world, a picture of which is offered either by philosophy, or by the common sense of natural consciousness, or by the experience (experimental and theoretical) of a professional psychologist.

Therefore, the remark is relevant: “The history of science thus presents a challenge to the rationality of endorsing our scientists’ hypotheses about unobservables at what one might call face value”⁶

The history of science shows that there are processes of discontinuity and continuity in the growth of knowledge. The change of paradigms of psychological research creates a problem for the theory of rationality of the growth of knowledge in psychology, I emphasize the phenomenon of discontinuity. On the other hand, the thematic nature of the continuity in the growth of knowledge in the psychological study of behavior, for example, seems to contradict the paradigm shift events.

“It appeared that history cast doubt on the rationality of science, but the rationality of science is saved by an eye for detail that is characteristic of the historian.”⁷

Summary

The analysis showed that there are many problems in understanding the relationships, semantic and research relationships between philosophy, understood as a historical tradition of thinking of being, understanding the experience of human being in the world, and the philosophy of science. The comprehension of these problems shows that general philosophical problems are reproduced in the concepts of the philosophy of science in special conditions, meanings, and relationships. The themes of scientific research rationality, updated by the concepts of the philosophy of science, receive a more concrete understanding on the basis of the experience of the works of the modern history of science, the history of psychology and the philosophy of science.

⁵ William O'Donohue. Clinical Psychology and the Philosophy of Science. Springer Cham Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2013. P. 19.

⁶ Roush, Sherrilyn. The Rationality of Science in Relation to its History // William J. Devlin, Alisa Bokulich (Editors). Kuhn's Structure of Scientific Revolutions—50 Years On. Springer. Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2015. P. 72.

⁷ Roush, Sherrilyn. The Rationality of Science in Relation to its History. P. 89.

References

1. William J. Devlin, Alisa Bokulich (Editors). Kuhn's Structure of Scientific Revolutions—50 Years On. Springer. Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2015. 199 pp.
2. William O'Donohue. Clinical Psychology and the Philosophy of Science. Springer Cham Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2013. 144 pp.
3. Richardson Alan. From Troubled Marriage to Uneasy Colocation: Thomas Kuhn, Epistemological Revolutions, Romantic Narratives, and History and Philosophy of Science // William J. Devlin, Alisa Bokulich (Editors). Kuhn's Structure of Scientific Revolutions—50 Years On. Springer. Heidelberg New York Dordrecht London. 2015. Pp. 39-50.
4. Sherrilyn Roush. The Rationality of Science in Relation to its History // William J. Devlin, Alisa Bokulich (Editors). Kuhn's Structure of Scientific Revolutions—50 Years On. Springer. Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2015. P. 71-90.
5. Jenann Ismael. From Physical Time to Human Time // Yuval Dolev, Michael Roubach (Editors) Cosmological and Psychological Time. Springer Cham Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2016. Pp. 107-124.
6. The Routledge Companion to Philosophy of Psychology. Second Edition. Edited by Sarah Robins, John Symons, and Paco Calvo. London and New York: Routledge, 2020. 791 pp.
7. Yuval Dolev, Michael Roubach (Editors) Cosmological and Psychological Time. Springer Cham Heidelberg, New York, Dordrecht, London. 2016. 218 pp.

SECTION 4. WORLD ECONOMY

UDC 33

Rodigina N.J., Musikhin V.I., Moleva S.V., Arzumanov I.A. Evaluation of the european climate programme

Rodigina Natalya Jurievna,

Doctor of Economics, Professor of the Department of the International and Foreign Trade of the Russian Federation, Russian Foreign Trade Academy of Ministry of Economic Development of the Russian Federation

Musikhin Vladislav Igorevich,

Postgraduate of the Department of World and National Economy, Russian Foreign Trade Academy of Ministry of Economic Development of the Russian Federation; Specialist, I category, Price formation Department, Transneft ElektrosetServis LLC

Moleva Svetlana Valerievna,

Ph.D, Professor of the Department of the International and Foreign Trade of the Russian Federation, Russian Foreign Trade Academy of Ministry of Economic Development of the Russian Federation

Arzumanov Igor Ashotovich,

PhD, Professor, doctor of cultural studies, associate Professor, Professor of the Department of constitutional law and theory of law of the Law Institute of the Irkutsk state University

Abstract. In recent decades, climate policy has started to play an important role in global economic policy. Historically, Europe has been the locomotive for global "green trends" and, nowadays, can play a leading role in technologies for CO₂ reduction and adaptation to global warming. CO₂ pricing is the central instrument for this policy. The ETS, as a cornerstone of the EU's policy to combat climate change, should include all sectors. One of the most important questions is the allocating of revenues, which should flow back to private households and companies in order to ensure social balance and the preservation of the competitiveness of European industry. This must be accompanied by sound public and private investment activity. The existing European construction fund, Next Generation EU, should be used for financing, and the European debt rules should also provide scope without creating doubts about the soundness of public finances. The authors conclude that climate policy should enable achieving the climate policy goals combined with ensuring social balance and dynamic economic development.

Keywords: CBAM, EU-ETS, climate policy, green economy, climate change, German economy.

DOI 10.54092/9781458378941_42

Climate policy obviously plays a major role in international trade. Effective climate policy must be thought of globally. Unfortunately, there has been little progress in this area in recent decades. In the meantime, however, something is going on. The US is committed to the Paris climate goals. Russia strives for climate neutrality for the year 2050.⁸

⁸ Климатическая нейтральность к 2050 году: новые возможности для международного сотрудничества. Вестник. [Electronic source]. URL: https://www.vedomosti.ru/press_releases/2021/10/13/klimaticheskaya-neitralnost-k-2050-godu-novie-vozmozhnosti-dlya-mezhdunarodnogo-sotrudnichestva (accessed on 20.02.22)

The climate agenda has taken a completely different value geopolitically nowadays. For decades, there has been talk of transformation, but in fact all parties concerned have tried to maintain the rigid business models, if necessary through fraud such as the diesel scandal. The shift in the direction of green technologies has started and will never turn back. The markets will grow, especially in the leading industrialized countries. This is true even if one assumes that not all countries will join in and especially the poorer parts of the world will work with fossil fuels for even longer. It is very likely that access to important markets will require climate-neutral production over the long term. In the short term, this triggered a global race for the development and mastery of green technologies.

Those who are successful in the field have financial arm to secure their economic base for decades. Whoever loses this race will also have to accept cuts in prosperity in the future. Europe is good at creating conditions. There are more hydrogen projects in the region than anywhere else. US President J. Biden is currently launching a trillion-dollar package for infrastructure and green research and development. Chinese regulators are emphatically leading the way in the electrification of individual mobility. In these initiatives, in close cooperation between the state and the economy, new technologies and enterprises will emerge, the control of which will bring economic benefits and geopolitical power to all the participants.

It is by no means just a matter of reducing CO₂ emissions, as because of the irrespective European climate policy, global warming will progress worldwide. That is why it is also of central importance to develop technologies for adapting to climate change. Here, too, there are decisive markets of the future, and here at this point Europe should seize the opportunity to take technological leadership.

In order for Europe not to completely fall behind economically and politically, it must regain and defend its leadership role in climate-friendly technologies and production methods that are used globally.

Of course, national climate policy is also important in Germany, not least to raise awareness among the population and, to a certain extent, also to stimulate the technology development of domestic companies. But achieving national climate targets is of little use if it merely leads to evasive reactions. For instance, when combustion engines are no longer manufactured in Wolfsburg or Stuttgart, but rather in Bulgaria or Turkey. The European Union has made a joint commitment to the climate goals, so the problem must first of all be addressed at the European level.

Therefore, there is no way to calculate a universal and cross-sectoral CO₂ price, for example within the framework of the European Certificate Trade (ETS). It creates the best incentives for behavioral adjustments for private households and for climate-friendly business practices by companies. CO₂ prices are the central instrument of the climate policy. However, the economy requires more in order to secure effective CO₂ prices. Firstly, social balance is of a great importance. The revenues from the CO₂ pricing of private emissions do not extend the financial leeway of the state.

On the contrary – they must be returned to the population in full measure - either directly as a climate premium or via reduced electricity prices, in order to further strengthen the steering effect at given CO₂ prices in this way. Under no circumstances the revenues from CO₂ pricing may be expected for other purposes. This is about public funds being allocated in the same amount for social compensation rather than direct revenues. On the other hand, Europe is threatened by the French yellow vest problem and thus a division of society as a result of climate-policy-driven price increases for emission-intensive goods.

Secondly, behavioural adjustments to high CO₂ prices should have been envisaged. People cannot live without their cars where there is no bus service. Electric cars will not prevail where there are no charging stations and so on. All this requires high public and private investments in infrastructure. As explained above, the public part cannot be paid from the income of the certificate trade.

Thirdly, we must not be naive in terms of industrial policy. The permissible total quantity in the EU certification trade will have to be significantly reduced in order to achieve the climate targets. The free allocation of the certificates to the industry will also not go on forever. This means that the certificates will soon become sensitively expensive. This is the first time that the so-called “carbon leakage” problem arises.⁹ The European industry will face a cost shock, but not the competitors from other important regions of the world.

US President Biden has made it clear that he thinks nothing of CO₂ prices. American climate policy is based on subsidies. China has traditionally relied on subsidies as well. The country has recently started to calculate CO₂ prices, but these are still very low and will not reach the European level in the foreseeable future. Currently, just one fifth of CO₂ emissions worldwide are subject to pricing. As a result, the revenue from the CO₂ pricing for industry must also flow back to the companies completely, at least initially, similar to private households. Either the companies focus their new investments specifically on countries without a CO₂ price, or they do not manage to finance today’s investments in green technologies.

A European CO₂ CBAM would also do little to change this, because it remains limited to a few raw materials for operational reasons and cannot exempt exports if it wants to be WTO-compliant. The EU’s climate policy must recognize these realities and position itself accordingly. It is not sufficient to simply raise CO₂ prices. At best, this would work if all countries relied solely on market-based carbon border adjustment mechanisms. In reality, however, these assumptions are not fulfilled – especially in a globally strategic competition. The most significant thing nowadays is to enable European industry to investment in green technologies even in this difficult market environment. Only implementing this can simultaneously help to achieve the climate goals, become or remain the world market leader in green technologies and thus maintain jobs and prosperity levels.

⁹ Carbon leakage, Climate Action. [Electronic source]. URL: https://ec.europa.eu/clima/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/free-allocation/carbon-leakage_en (accessed on 20.02.22)

What does this mean in precise terms? Together, Europe must consistently align its policies with the achievement of climate goals. This is basically the goal of the “EU Green Deal” a significant part of which is a certificate trading system. It must be extended to all sectors, especially buildings and transport and be accompanied by the reimbursement of income for social compensation as well as by the application of regulatory law, wherever price signals are not enough. But one core problem remains: countries also urge significant investments in order to realistically achieve the socially compatible goals. This includes significant public investments (for example in the area of public transport), which may not be financed from the revenues of the certificate trading. It covers a much larger area. For the reasons mentioned above, one can only inform the companies about the timing of the transformation.

In the interest of climate protection and in order to survive in global competition, an adequate speed is required in the implementation of transformative investments. The public sector must provide strong incentives for it. This can happen through tax regulations, such as an immediate depreciation program for private climate investments. However, in some cases this will not be possible without a direct state aid. If subsidies are indispensable, then they must be cleverly designed, avoid mismanagement and only take effect if companies actually invest in green technologies and thus make their business models sustainable for the future. A good example is the “Carbon Contracts-for-Difference”.¹⁰ They compensate for the cost difference between expensive/green and cheap/dirty technologies for a while and thus create an incentive to invest today.

If the state is not interested in providing any aid to companies, state-guaranteed loans or even equity investments within the framework of a transformation fund are conceivable instead of subsidies. But no matter how you do it in detail, it will be expensive for the state. It is advisably to build up the tax reduction or subsidy instruments wisely so that they work effectively. This also includes eliminating today’s climate-damaging subsidies and also looking elsewhere for fiscal resources that are reallocated accordingly. The prioritization of climate protection can also be made clear by reducing other areas in the budget, even if there are disputes about it. At the same time, one should not be dogmatic. Climate protection is the biggest project of the XXIst century. The argument that there is a high financial need here cannot be a reason not to tackle the issue. The right approach is to apperceive the goals seriously and choose the best and most effective instruments to actually achieve the stipulated goals.

Climate policy must be considered from the beginning at European level from a geopolitical, state aid and also from a fiscal perspective. After all, it is not acceptable that only Germany supports its companies in the transformation. The approach must work everywhere in the EU. Actually, it is

¹⁰ Carbon Contracts for Difference (CCfDs) and their potentially distortive effects on emission markets: call for a comprehensive impact assessment. [Electronic source]. URL: <https://www.europex.org/position-papers/carbon-contracts-for-difference/> (accessed on 20.02.22)

quite simple: it is about achieving the European climate goals, so politics must also be European-based and coordinated. It will be necessary to talk about the scope of the funds necessary for the transformation. For Germany, Agora Energiewende has calculated that achieving the climate targets will require additional public spending of around 460 billion euros by 2030.¹¹ This includes public investments, but in particular also the promotion of private investments by the state through subsidies and tax relief. Extrapolated to the EU, this would correspond to around 2 trillion euros by 2030 or 250 billion euros per year, i.e. about 2% of the annual gross domestic product. This scale does not seem implausible even in view of President Biden's US plans. Some of the public investments included in it can already be financed today within the framework of the debt brake or the national fiscal rules through appropriate investment companies or reallocation in the budgets. Wherever possible, there is no funding problem. Other public investments, particularly government subsidies for private investments, cannot, however, be outsourced to such firms. They must come from core budgets and be in line with European state aid rules. The minimum requirement for action at the European level would therefore initially be to adapt the state aid rules in such a way that space is created for programmes to promote green transformation. In addition, the financing needs consideration the Corona Reconstruction Fund (Next Generation EU) is already making a certain contribution, because the Member States are required to spend at least 37% of the subsidies received on climate-effective projects. However, this will not be sufficient, especially in those countries which receive little from the NGEU fund, including Germany and France. The financing requirements also differ considerably between the Member States, if only because of the diverging industrial structure and the different importance of heating costs for buildings. If one assumes that financing at the European level is reserved for acute emergency situations, as in the case of the corona crisis, it is obvious that the country-specific financing requirements will be considered in the context of the upcoming reform of the fiscal rules of the Stability and Growth Pact. This is feasible without raising doubts about the soundness of public finances in Europe. As already mentioned, it is important that climate policy is financed not only by new debts, but also by redeployment in existing budgets. Climate policy has a high priority, other concerns may be justified, but currently have a lower priority. In addition, countries should be given the right to a say in the design of national climate policy and the use of the funds used for this purpose. This applies to subsidies for private investments as well as debt financing and national regulatory law. This makes sense because national climate policy decisions affect other countries in a variety of ways. In other words, they receive additional industrial and fiscal leeway for climate policy, but Brussels must agree to the projects and can also demand that climate-damaging laws be reformed. To be clear: it is not just about mobilizing more public funds for climate-friendly technologies as well as decarbonization and adaptation to climate

¹¹ How to Raise Europe's Climate Ambitions for 2030. Agora Energiewende. [Electronic source]. URL: <https://www.agora-energiewende.de/en/publications/how-to-raise-europes-climate-ambitions-for-2030/> (accessed on 20.02.22)

change. The aim is to develop a consistent and financially sound overall concept for climate policy in Europe that makes it possible to achieve the climate policy goals and combines this with social balance and dynamic economic development.

References

1. Carbon Contracts for Difference (CCfDs) and their potentially distortive effects on emission markets: call for a comprehensive impact assessment. [Electronic source]. URL: <https://www.europex.org/position-papers/carbon-contracts-for-difference/> (accessed on 20.02.22)
2. Carbon leakage, Climate Action. [Electronic source]. URL: https://ec.europa.eu/clima/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/free-allocation/carbon-leakage_en (accessed on 20.02.22)
3. How to Raise Europe's Climate Ambitions for 2030. Agora Energiewende. [Electronic source]. URL: <https://www.agora-energiewende.de/en/publications/how-to-raise-europes-climate-ambitions-for-2030/> (accessed on 20.02.22)
4. Moleva S.V., Rodigina N.Ju., Logina M.V., Musikhin V.I., Fundamentals of the German Post-Covid-19 Economy. International Conference on Advances in Environment Research. Conference proceedings. Madrid, Spain, 2021. С. 19-24.
5. Климатическая нейтральность к 2050 году: новые возможности для международного сотрудничества. Ведомости. [Electronic source]. URL: https://www.vedomosti.ru/press_releases/2021/10/13/klimaticheskaya-neitralnost-k-2050-godu-novie-vozmozhnosti-dlya-mezhdunarodnogo-sotrudnichestva (accessed on 20.02.22)

Scientific edition

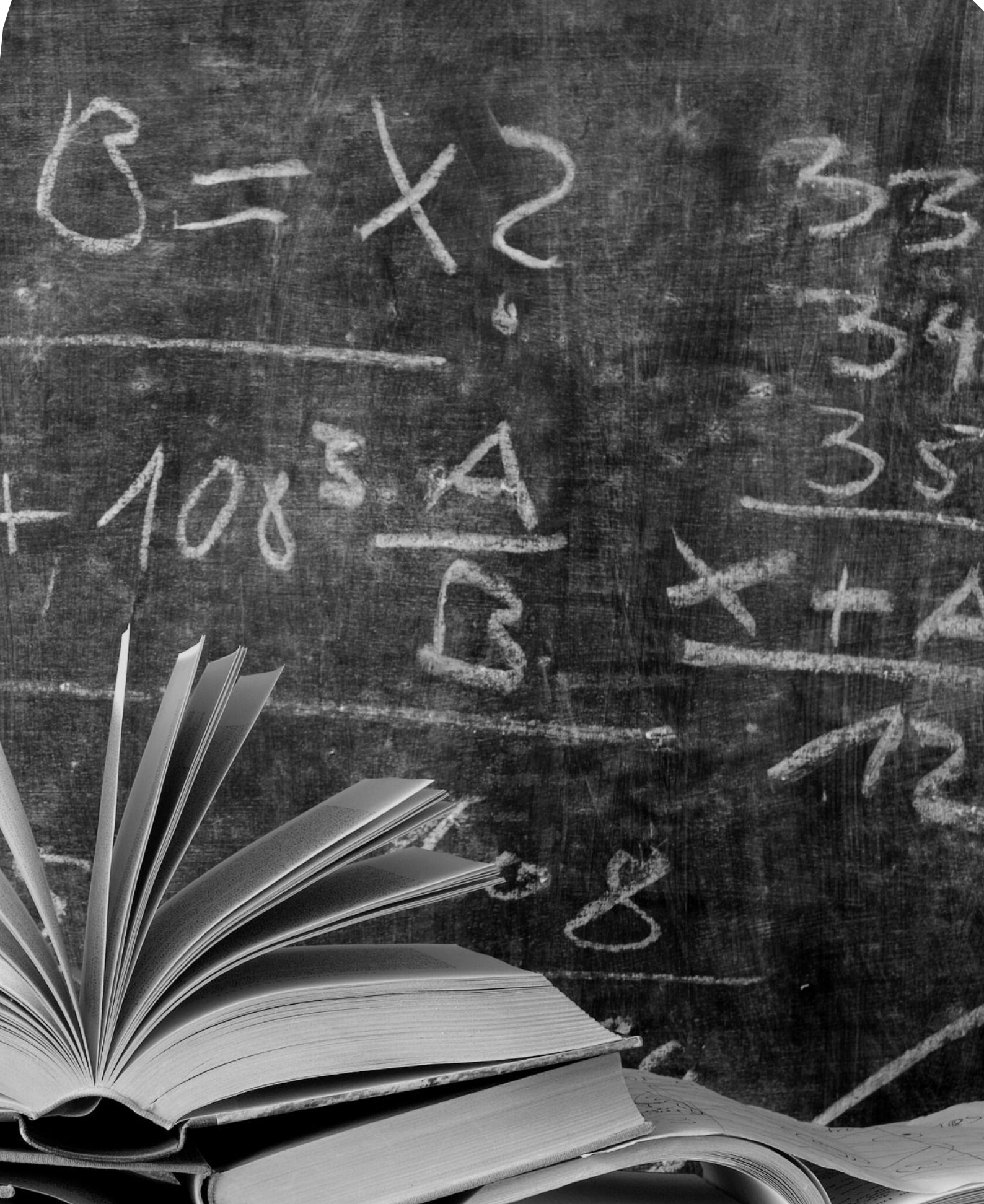
**International Conference on Innovation and Sustainability
(USA, Detroit)**

Conference Proceedings

February 25th, 2022

**Please address for questions and comments on the publications as well as
suggestions for cooperation to e-mail address mail@scipro.ru**

Edited according to the authors' original texts

Усл. печ. л. 2.9
Оформление электронного издания: НОО
Профессиональная наука, mail@scipro.ru

Lulu Press, Inc.
627 Davis Drive
Suite 300
Morrisville, NC 27560